MEMÒRIA DE LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA A LA COTA 287

CORBERA D'EBRE, TERRA ALTA

Data d'intervenció i Núm. Expedient DGPC:

511k121 243-2015/1-12002, del 25 de juny al 5 de juliol de 2015

Juliol de 2017

ÍNDEX

1. FITXA TÈCNICA 3

2. INTRODUCCIÓ 4

3. LA BATALLA DE L'EBRE. INTRODUCCIÓ 5

4. LA COTA 287 7

5. MOTIVACIÓ DE LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA 13

6. L'ESPAI DE LA INTERVENCIÓ 17

7. METODOLOGIA 19

8. DESENVOLUPAMENT DELS TREBALLS 20

9. CONCLUSIONS 21

10. BIBLIOGRAFIA 22

11. DOCUMENTACIÓ GRÀFICA 24

11.1. Documentació Fotogràfica 24

11.2. Documentació Planimètrica 44

12. REPERTORI ESTRATIGRÀFIC 47

13. Inventari del material arqueològic 56

14. Publicacions divulgatives al blog el "Passat més recent"

http://blogs.sapiens.cat/passatmesrecent 62

Benvinguts i benvingudes 62
Què va passar a la Cota 287? 64
Del camp a les paraules: la Cota 287 explicada als seus actuals veïns 67
Una senzilla llauna 70
(Ex)cavant trinxeres 72
Interpretant materialitats del conflicte 74

1. FITXA TÈCNICA

Intervenció arqueològica: Cota 287

Terme municipal / comarca: Corbera d'Ebre / Terra Alta

UTM (ETRS89 UTM 31N): E 289994.7; N 4551414.2; Z 274

Data de la intervenció: 25 de juny al 5 de juliol de 2015

Tipus d'excavació: Intervenció arqueològica preventiva terrestre

Motiu: Intervenció preventiva subsidiària de l'estudi històric i arqueològic de les infraestructures de la Guerra Civil a Corbera d'Ebre (Terra Alta)

Institució autoritzada: Facultat de Geografia i Història. Universitat de Barcelona

Coordinació tècnica: David Tormo Benavent (COMEBE)

Coordinació científica / Tutora de les pràctiques de la UB: Dra. Queralt Solé Barjau

Direcció arqueològica: Jordi Ramos Ruiz

Equip d'arqueòlegs: Alumnes del Grau d'Arqueologia: Cintia Alonso, Ariane Capdevila, Eulàlia Díaz Ramoneda, Tània Escuer, Laia Gallego, Gala García-Argudo, Daniel Sáez i Ada Richaud

Dipòsit del material arqueològic: Laboratori d'arqueologia post-medieval de la UB

2. INTRODUCCIÓ

En la present memòria es recullen els resultats de la intervenció arqueològica desenvolupada a la Cota 287 del terme municipal de Corbera d'Ebre[1], amb motiu de l'estudi històric i arqueològic de les infraestructures de la Guerra Civil al mencionat municipi. Aquest projecte s'emmarca dins de les pràctiques del Grau d'Arqueologia de la Universitat de Barcelona, essent la tutora la Dra. Queralt Solé i Barjau. La direcció arqueològica ha anat a càrrec de l'arqueòleg Jordi Ramos i Ruiz, i la coordinació tècnica de l'historiador David Tormo i Benavent del Consorci Memorial dels Espais de la Batalla de l'Ebre (COMEBE).[2]

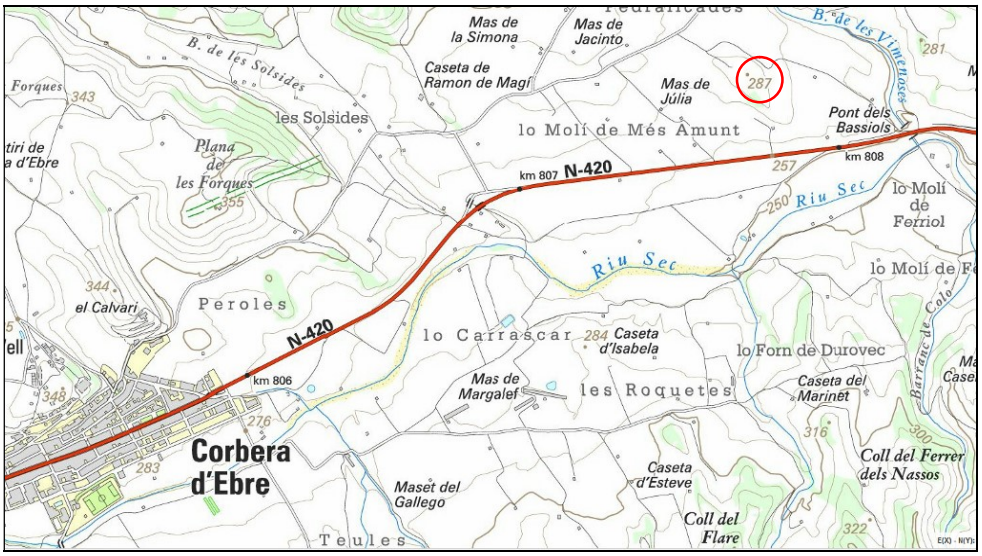

COMEBE i l'Ajuntament de Corbera d'Ebre han facilitat l'allotjament dels estudiants en infraestructures de titularitat municipal, i el Grau d'Arqueologia de la Universitat de Barcelona en dietes per pràctiques i el trasllat dels participants a partir del Departament d'Història Contemporània de l'esmentada universitat. Dins del projecte de recerca es programen diverses intervencions arqueològiques dins dels espais de la Batalla de l'Ebre, en què es pretén conèixer amb més profunditat diversos aspectes relacionats amb el front establert en la que és coneguda com la Batalla de l'Ebre.

Els alumnes de Pràctiques del Grau d'Arqueologia que van participar en la intervenció arqueològica van ser Cintia Alonso, Ariane Capdevila, Eulàlia Díaz Ramoneda, Tània Escuer, Laia Gallego, Gala García-Argudo, Daniel Sáez i Ada Richaud. Tanmateix, l'empresa arqueològica ATICS SL, ha col·laborat amb el préstec a les eines per a procedir a l'excavació de la Cota 287.

[1] La finca rústica se situa al polígon 11, parcel·la 156, subparcel·la c del terme municipal de Corbera d'Ebre, on donem les gràcies a la propietat, al Sr. Agustí Álvarez la seva amabilitat i permís per desenvolupar les tasques necessàries pera fer excavacions amb finalitat arqueològica.

[2] Agraïm la supervisió arqueològica de l'arqueòleg territorial dels Serveis Territorials a les Terres de l'Ebre Joan Martínez i Tomàs.

3. LA BATALLA DE L'EBRE. INTRODUCCIÓ[3]

L'enfonsament del front aragonès la primavera de 1938 va provocar l'entrada de les tropes franquistes a Catalunya, que el 19 d'abril havien completat l'ocupació dels territoris de la riba dreta de l'Ebre a les actuals comarques de les Terres de l'Ebre. Un fet que va dividir el territori republicà en dos sectors, consumat el 15 d'abril amb l'arribada de les tropes rebels a les platges de Vinaròs.

Contràriament al que opinaven alguns dels seus comandaments, Franco va renunciar a continuar l'assalt contra Catalunya i va dirigir les seves forces cap al sud, a la conquesta de València. La capital del País Valencià era el principal port de la Mediterrània del Sector Centre, i el cordó umbilical que alimentava Madrid, la capital de l'Estat. La caiguda de València havia de suposar, en poc temps, el col·lapse i enfonsament de tot el Sector Centre i l'anhelada conquesta de la capital, que resistia des dels primers dies de la guerra.

L'ofensiva sobre València va evolucionar favorablement als interessos franquistes, tot i l'aferrissada defensa republicana. Per aturar l'enemic calia crear una distracció, un nou focus de combats que l'obligués a abandonar el front valencià i fer front a la nova amenaça.

El punt per desencadenar aquest atac fou l'Ebre, al llarg del sector entre Mequinensa i Amposta (132 km de front, seguint l'eix del riu), atès que el responsable del pla, el general Vicente Rojo, coneixia perfectament la zona. L'atac, a més de provar de paralitzar l'assalt contra València, d'una banda també havia de reforçar les tesis del govern Negrín (*Resistir hasta vencer*) i silenciar les veus que exigien una sortida pactada al conflicte. De l'altra, en el marc de la situació europea del moment, en plena crisi dels Sudets, l'ofensiva havia de deixar palès que la República continuava viva i amb possibilitats de victòria si esclatava un conflicte europeu entre les potències democràtiques (França i Anglaterra) i els règims totalitaris d'Alemanya i Itàlia.

La nit del 25 de juliol de 1938, festivitat de Sant Jaume (Santiago Apòstol, patró d'Espanya) l'Exèrcit de l'Ebre, reforçat amb unitats de l'Exèrcit de l'Est, iniciava l'ofensiva que desembocaria en la batalla més llarga, cruenta i transcendental de tota la Guerra Civil. Eren les 00,15 h d'una nit sense lluna quan prop de 120.000 homes van iniciar el pas del riu per diferents punts.

La sorpresa inicial va permetre l'avenç durant tot el dia 25, ocupant prop de 800 km^2, la majoria al sector central de l'atac, seguint la línia Faió, la Pobla de Massaluca, Vilalba dels Arcs, Gandesa, serra de Pàndols i riu Canaletes. Aquella mateixa nit l'enviament immediat de tropes i equipament per part dels comandaments franquistes va permetre bastir una línia defensiva impenetrable. Durant una setmana més, fins a la matinada de l'1 d'agost, les unitats republicanes van provar de tornar a forçar el front enemic, sense èxit.

[3] Apartat realitzat pel coordinador tècnic del COMEBE, David Tormo i Benavent, el juny de 2015.

El 2 d'agost els comandaments republicans van ordenar aturar l'ofensiva i adoptar mesures defensives per conservar, a tota costa, el terreny conquerit. La iniciativa militar, doncs, restava en mans dels sollevats. Un cop més, enfrontant-se a l'opinió d'alguns dels seus comandaments, Franco va imposar la seva voluntat, defugint deixar l'Exèrcit de l'Ebre atrapat en aquell front, amb riu a l'esquena i assaltar Catalunya pels caps de pont del Segre, per donar peu a una batalla frontal, de desgast, sense valorar el cost d'una victòria que creia segura atès que comptava amb més efectius, armament i capacitat de reposició de baixes i pèrdues materials.

L'operació per recuperar el terreny perdut va començar el 6 d'agost, i es va allargar 102 dies, amb un total de set contraofensives. L'aferrissada resistència republicana, recolzada sobre un terreny que fou fortificat en profunditat aprofitant cada cota i cada barranc de la complexa orografia del territori, convertí la batalla de l'Ebre en 115 dies d'infern per a tots aquells que la van viure.

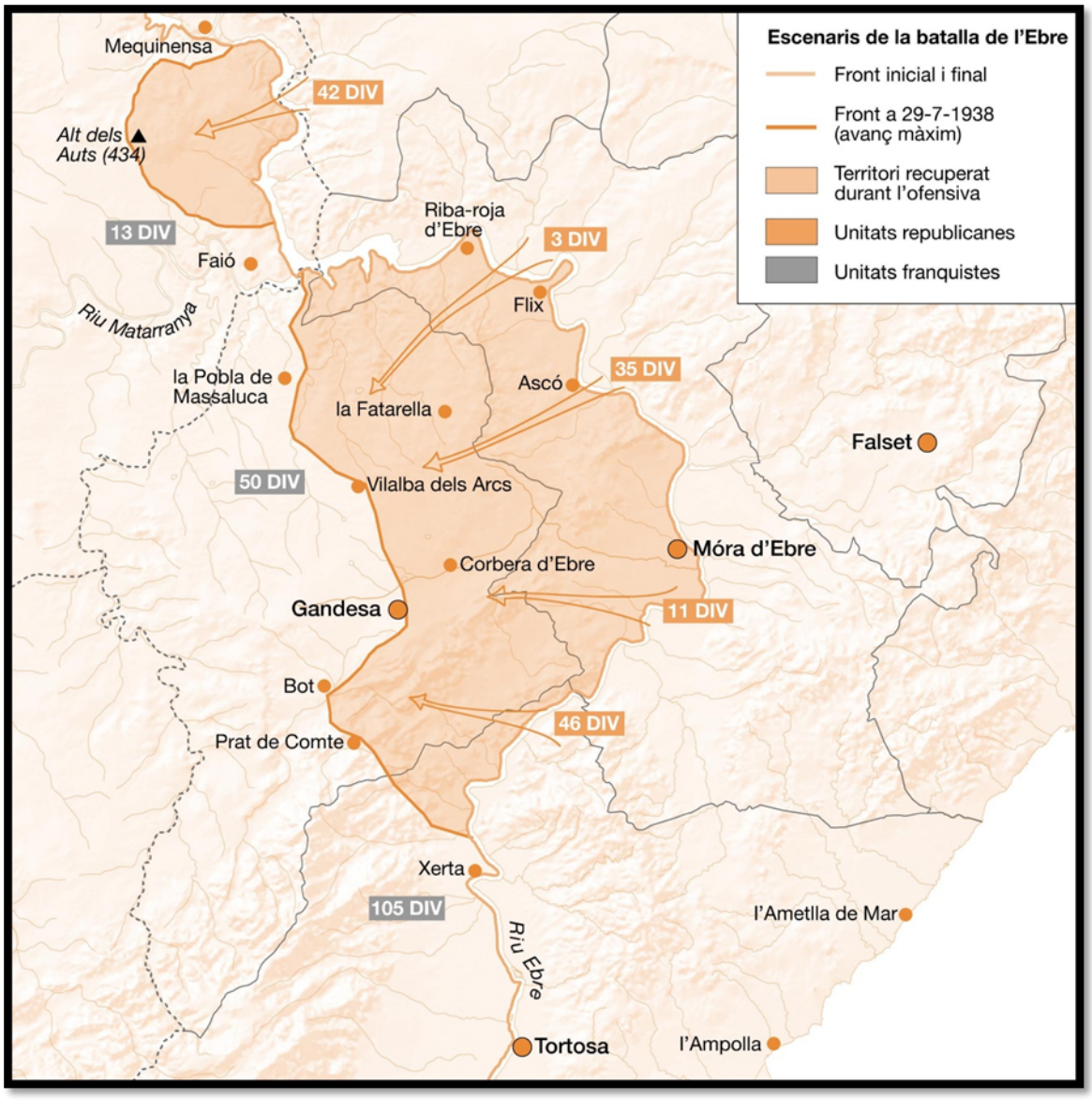

4. LA COTA 287[4]

Fonts i situació general

La cota 287 es troba a l'est del nucli urbà de Corbera d'Ebre, a uns 2 km de distància d'aquest i a tocar de l'actual N-420. Els combats no hi van arribar fins a la 5a contraofensiva franquista, que es va desenvolupar entre el 16 i el 24 de setembre, amb l'objectiu de continuar avançant sobre la vall del riu Sec en direcció a l'encreuament de Camposines.

Ocupar aquest lloc havia de permetre als atacants desarticular tota la xarxa d'abastiments de la rereguarda republicana, debilitant les unitats que defensaven la línia de front amb un més que possible enfonsament d'aquest. La presa de Camposines va ser l'objectiu de tres de les set contraofensives franquistes de la batalla.

Segons l'Ordre d'Operacions núm. 12, de 17 de setembre, dictada pel Tt. Cnel. Juan Modesto, Cap de l'Exèrcit de l'Ebre, el front al nord de la cota el defensaven les unitats de la 45a Divisió Internacional, seguint la línia de les cotes 496-477-426-377-356. A partir d'aquesta darrera posició enllaçaven amb les unitats de la 35a Divisió Internacional que, entre d'altres, tenia encomanada la defensa de la Cota 287.

Entre el 19 i el 22 de setembre les tropes franquistes van fixar-se com a objectiu apoderar-se de les cotes abans esmentades, el relat dels combats, des del bàndol republicà ens els proporcionen les obres de Julian Enríquez Caubin, cap d'EM de la 35a Divisió (*La batalla del Ebro. Maniobra de una Divisón*, Ed. Silente, Guadalajara, 2009, pp. 413-228) i de Juan Modesto Guilloto, cap de l'Exèrcit de l'Ebre (*Sou del Quinto regimiento,* Ed. Librairie du Globe, París, 1974 pp. 223-226).

La cota 287 estava defensada pels efectius del 50è batalló de la XIII Brigada de la 35a Divisió, conegut com batalló Mickiewicz, que integrava als brigadistes polonesos. En aquells moments la unitat comptava amb uns 500 efectius.

[4] Apartat realitzat pel coordinador tècnic del COMEBE, David Tormo i Benavent, el juny de 2015.

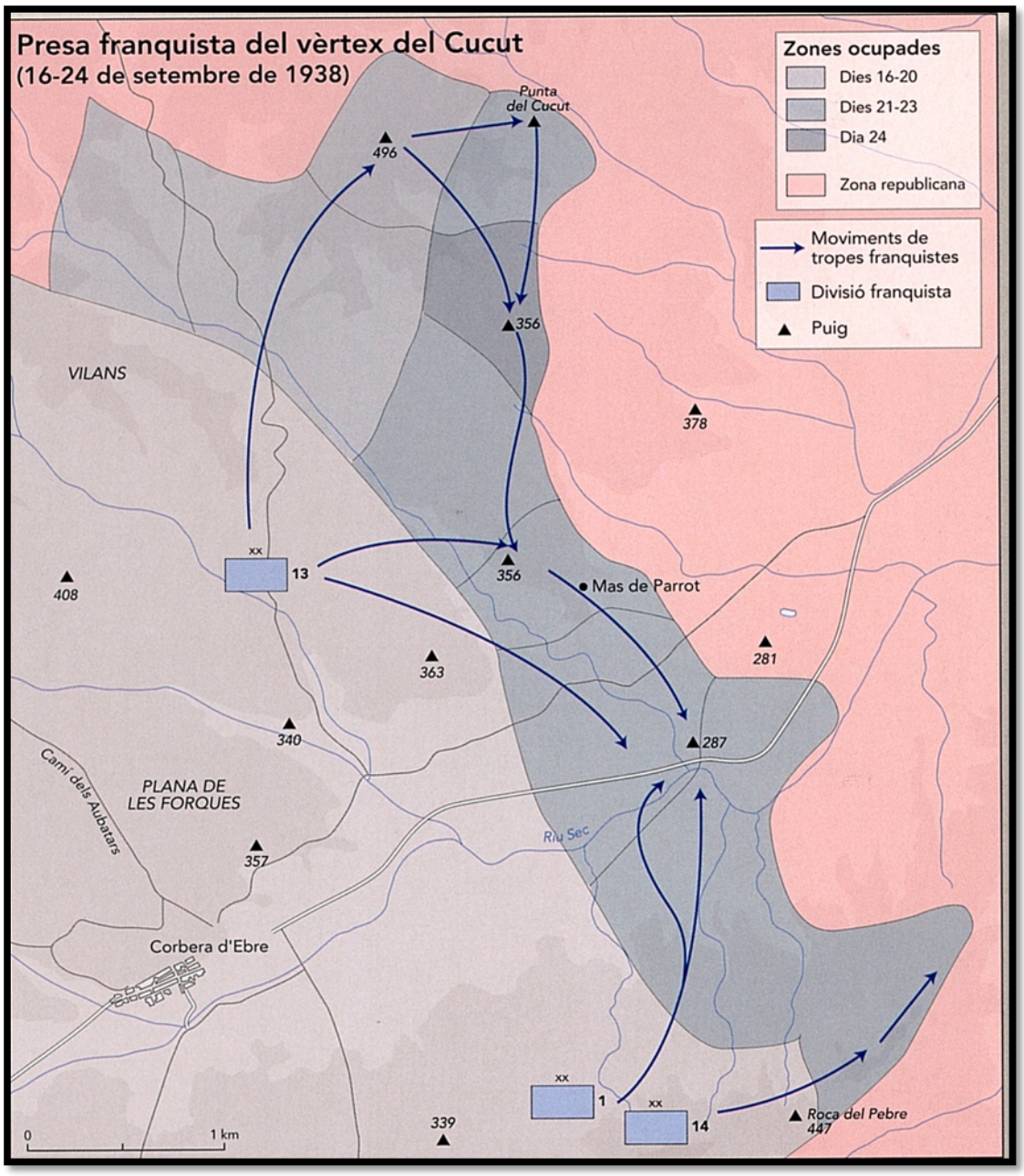

Els combats

Els primers assalts contra la posició es van produir durant les primeres hores del 21 de setembre, precedits d'una violenta preparació artillera que *hizo saltar nuestros campos minados ante las líneas de los 50 y 52 batallones de la XIII Brigada, la infanteria enemiga apoyada por doce tanques que súbitamente apareceieron por las inmediaciones del camino de Mas de Albarés intentó un asalto* que va ser rebutjat pels defensors, deixant dos tancs inutilitzats al camp de batalla.

Fracassat aquell intent l'enemic va reprendre el bombardeig del sector amb artilleria i aviació durant dues hores, aturant-se cap a les 11 del matí.

La resta del matí els combats es van focalitzar sobre la cota 377, que van acabar ocupant les forces assaltants, i el Molí de Farriols, que van haver d'abandonar els seus defensors, quedant en terra de ningú.

A primeres hores de la tarda, la cota 287 va tornar a ser objecte del bombardeig enemic, seguit d'un assalt *protegiendo su infanteria con siete tanques que avanzaron desde las estribaciones occidentales de la cota 362 hacia la 287.*

Al amparo de la barrera de su propia artillería, los tanques enemigos fueron aproximándose lentamente hacia la cota 287, llegando a iniciar su despliegue en semicirculo al Este de dicha cota. Sin embargo, nuestros tanques acudieron a toda marcha, obligándoles a replegarse precipitadamente sin aceptar combate.

Poco más tarde, a las 18:32 horas, intentaron reiterar el ataque, pero igualmente hubieron de replegarse con toda presteza. En uno y otro intento, la infanteria que seguía a dichas máquinas no creyó prudente arriesgarse en ningún intento de asalto, vistos los precipitados repliegues de sus elementos blindados.

L'intercanvi de foc al sector va continuar durant tota la nit, sense que es produís cap canvi que afectés la situació de la cota 287. Amb les primeres llums del 22 de setembre es va reprendre el bombardeig de la posició republicana: *Sobre la 287 continuaron actuando los cañones enemigos de altura, quienes barrían tal lugar y sus inmediaciones al Norte y al Este con intensidad equivalente a unas veinte baterías de cañones ordinarios.*

Entenent que la cota seria l'objectiu dels principals assalts d'aquella jornada, Enríquez Caubín va donar ordre al seu comandant, el polonès Franciszek Ksiezarozyk, que en cap concepte es retirés d'aquesta.

Acabada la preparació artillera l'esperat assalt contra la cota es va produir. En aquesta ocasió, la cobertura de l'assalt per l'artilleria franquista va fer impossible auxiliar els defensors amb els tancs republicans. L'infanteria assaltant anava protegida per vint tancs, amb l'agreujant que les dues peces antitancs que hi havia a la cota havien quedat destruïdes arran dels bombardeigs enemics. L'única defensa contra aquests eren les bombes de mà dels brigadistes i les bateries republicanes del 7,5 instal·lades al Coll del Coso, així com dos tancs amagats a les proximitats.

Segons Enríquez Caubín, l'encert dels tancs i les bateries i el valor dels defensors va forçar la retirada dels assaltants, que van deixar dos tancs davant les línies republicanes, i un tercer, avariat, va haver de ser remolcat.

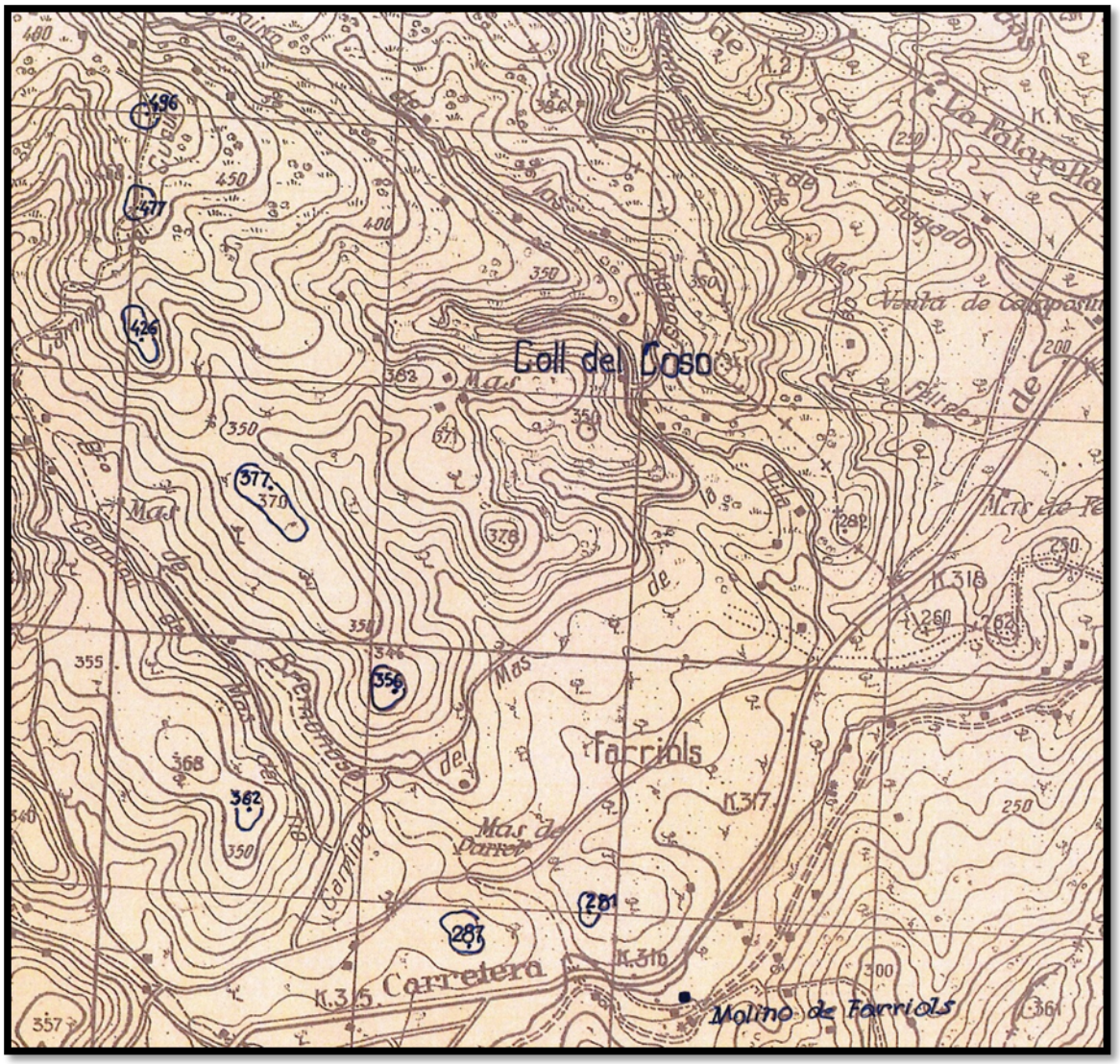

Replegats els assaltants, el bombardeig sobre la cota va tornar a començar: *durante más de una hora la cota parecía saltar en pedazos*. El resultat d'aquell càstig fou, segons informà el comandant del batalló, que *varios de los refugios habían sido aplastados y las tropas que en ellos se encontraban habían perecido en su mayoría, pero todos los supervivientes seguían en sus puestos sin debilidad alguna*.

Finalitzada la preparació artillera la infanteria enemiga, aquest cop sense el suport de tancs, es va llençar a l'assalt de la cota en formació tancada. L'assalt va ser rebutjat pels defensors, mentre l'enemic quedava fixat al terreny sense possibilitat de retirar-se. Per aconseguir-ho van haver d'enviar quinze tancs per provar de rellançar l'assalt.

Un cop més l'artilleria del Coll del Coso va tornar a disparar contra els blindats franquistes. Aquest cop, però, l'enemic havia localitzat la seva ubicació i va desencadenar el foc de contrabateria dels canons franquistes per silenciar els republicans. Malgrat aquest foc, les bateries republicanes van continuar actuant durant tot l'assalt, fet que li va valdre al seu tinent una Medalla al Valor.

El combate por la posesión de la cota 287 continuó violento haciéndose cada vez más sangriento. El enemigo amparándose en sus tanques intentó un nuevo asalto lanzando al efecto dos Batallones sobre los restos del que primeramente pretendió escalar. Esta vez sus tanques no intentaron atacar la cota por la retaguardia como la vez anterior, sino que en línea se dirigieron lentamente hacia la misma protegiendo a sus tropas de a pié.

Nuestros dos tanques, que aún continuaban al amparo de sus resguardos en la breve curva de la carretera y de la cota 281, por propia iniciativa y arrostrando el peligro de quedar destruidos, se lanzaron a toda marcha. Su inesperada aparición debió hacer creer al enemigo que venían acompañados de otras Unidades, pues tan pronto asomaron a las estribaciones de la cota 287 los otros se retiraron a toda velocidad, sin cuidarse de aplastar a las formaciones de su propia infanteria que tras ellos se encontraban, y que en completo desorden ganaron sus líneas anteriores bajo un fuego que los diezmaba implacablemente.

Poc després de rebutjar aquest nou assalt se'n va desencadenar un altre. De nou, també, la barrera de foc de l'artilleria franquista va impedir que cap dels blindats republicans poguessin acudir a reforçar la defensa de la cota 287. Aquest cop, doncs, els tancs franquistes, seguits de la infanteria, van poder apropar-se a les trinxeres republicanes, arribant a encerclar la cota.

Cuando lograron cerrar el círculo vimos con gran sorpresa que dos escuadrones de caballería se lanzaban a todo galope sobre la cota 287 partiendo de la vaguada entres las cotas 362 y 356. Sin embargo, los dos escuadrones apenas pudieron rebasar la línea establecida por los tanques, por cuanto materialmente fueron barridos y sus restos dispersados en todas direcciones.

Al amparo de la distracción lograda por los dos escuadrones, los primeros escalones de asalto enemigos lograron aproximarse hasta las trincheras occidentales de la cota, llegando a poner el pié en ellas. Por un momento creímos que la posición se había perdido irremisiblemente, pero no fue así. Los demás escalones de asalto se replegaron. Poco después sus tanques se retiraban dejando cuatro de ellos en el campo, tocados por los proyectiles de nuestra Artillería.

A les 18:00 h d'aquell dia, el comandant del 50è batalló informava que els efectius de la unitat es reduïen a 45 homes, incloent el seu personal de la Plana Major. Diu Enríquez Caubín que personalment li va donar l'ordre de replegar-se en fer-se de nit. I així es va fer.

La cota 287 había sido evacuada sin novedad a las primeras horas de la noche, habiéndose sacado de la misma todos los heridos que en su defensa tuvimos. Casi inmediatamente ocupó el enemigo la cota.

Afegeix Modesto que, per aquella acció, el 50è batalló va ser condecorat, de forma col·lectiva, amb el Distintivo del Valor.

L'endemà, el 23 de setembre de 1938, seguint el mandat del president Negrín, les Brigades Internacionals van ser retirades del front de combat per organitzar la seva repatriació.

Els responsables de l'assalt contra la cota 287 van ser els batallons de la 13a Divisió franquista, coneguda com la Mano Negra.

5. MOTIVACIÓ DE LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA

La intervenció arqueològica en la Cota 287 s'emmarca dins de l'estudi històric i arqueològic de les infraestructures de la Guerra Civil als espais de la Batalla de l'Ebre. Aquest projecte està englobat dins de les pràctiques del Grau d'Arqueologia de la Universitat de Barcelona, essent la tutora la Dra. Queralt Solé i Barjau, amb la coordinació tècnica de l'historiador David Tormo i Benavent del COMEBE.

La Batalla de l'Ebre dins de la Guerra Civil espanyola, es desenvolupà entre el 25 de juliol i el 16 de novembre , allargant-se, doncs, 115 dies. Un cop l'exèrcit republicà no va aconseguir l'objectiu principal que era creuar el riu Ebre, prendre Gandesa i tallar la carretera, actual N-420, el front es convertí en un front de resistència sent un dels principals objectius frenar durant el màxim temps possible l'avenç de les tropes rebels. Aquestes, van trigar més de cent dies en recuperar el terreny que les tropes republicanes havien fet seu en tan sols una jornada. Foren uns mesos més de quatre mesos en què la política internacional també hi va jugar un paper important, atès que les forces republicanes estaven pendents del que es podia esdevenir a Munich, on finalment els pactes entre les potències van frustrar la possibilitat de l'esclat d'una conflagració a nivell europeu i l'alineació de la República amb França i Anglaterra davant Alemanya i Itàlia, que estaven donant suport explícit a les tropes sollevades i havien reconegut Franco.

El fet de no assolir els objectius va comportar l'establiment d'un ampli front al llarg de la comarca de la Terra Alta, en què les tropes republicanes van defensar aferrissadament les posicions i les franquistes van abocar-hi tots els esforços humans i els mitjans materials disponibles per recuperar el terreny perdut i tornar a fer enretirar la línia de front al riu Ebre.

Aquest tipus de batalla, pròpia de la 1a Guerra Mundial, en què la contenció de les tropes enemigues va resultar bàsica i l'intent de desgast constant per part dels rebels envers els republicans va ser importantíssim, va provocar que apareguessin al llarg de tot el front, circumscrit a la Terra Alta, centenars de quilòmetres de trinxeres, algunes ben precàries i d'altres construïdes amb formigó i amb elements propis d'aquest tipus de fortificacions: nius de tirador, refugis, posts de comandament, etc. Infraestructures que amb el pas dels anys han anat quedant soterrades i que ara plantegem el seu estudi i anàlisi arqueològic i històric per, des de conèixer més profundament els sistemes de construcció, fins a aproximar-nos millor a la vida quotidiana dels soldats.

Amb l'excavació de les trinxeres i els refugis dels soldats es pretén poder analitzar un fet històric molt concret, el front de l'Ebre, de forma interdisciplinària, integrant totes les possibilitats de coneixement existents per aprofundir, corroborar o desmentir allò que actualment en sabem a partir bàsicament dels estudis històrics.

És un esdeveniment de cronologia molt propera, i molta de la informació al respecte es pot localitzar als llibres, però l'excavació arqueològica permet ampliar les dades que es tenen actualment al respecte, si no corregir-les, i treure a la llum aspectes que potser per ser considerats menors les monografies històriques no acostumen a fixar-s'hi i ressaltar.

Els vestigis materials, des dels més considerables com són les mateixes trinxeres en si, fins als més particulars, com poden ser testimonis d'intendència dels soldats, o elements propis de vida quotidiana, resulten una molt bona font d'informació fins ara no tinguda prou en compte pels historiadors del període contemporani, que han realitzat centenars d'estudis centrats en la guerra civil i la batalla de l'Ebre. Malgrat que aquest handicap en els darrers anys s'ha estat treballant en aquests aspectes centrats més en els vestigis des de diverses disciplines, sent l'arqueològica una de les més importants. Tot i que són treballs que com s'ha dit s'estan desenvolupant en els darrers anys (ben bé es poden circumscriure al segle XXI), estan assolint un corpus documental de consideració. D'aquesta manera, es poden consultar llibres i sobretot articles diversos centrants en vestigis de la guerra tant a nivell estatal com nacional.

A nivell estatal destaquen els llibres de *Los restos de la defensa. Fortificaciones de la Guerra Civil en el Frente de Madrid. Ejército Republicano* (de R. Castellano Ruiz de la Torre, Madrid: Almena 2007, també fet de l'exèrcit franquista pel mateix autor el 2004); *Un Patrimonio por descubrir : vestigios arquitectónicos de la Guerra Civil en la provincia de Jaén* (Milla, Santiago, Jaén : Publicaciones de la Universidad de Jaén, cop. 2012); *Vestigios de la Guerra Civil en Aragón*, amb monogràfics de Terol, Saragossa i Osca (Gobierno de Aragón. Departamento de Educación, Cultura y Deporte, DL 2011); *La Guerra civil : geografía y arqueología del frente norte*, Fraile López, Miguel Ángel, (Santander : Gráficas Calima 2004) o el d'Eladi Romero, *Itinerarios de la guerra civil española* (Barcelona: Laertes 2001).

A nivell d'anàlisi arqueològic son més nombrosos els articles en revistes científiques com tot seguit s'especificarà que no pas els llibres, tot i que entre aquests darrers destaca l'estudi del camp de concentració de Castuera, a Badajoz, *De la ocultación de las fosas a las exhumaciones: La represión franquista en el entorno del Campo de Concentración de Castuera* (Laura Muñoz, Xurxo M. Ayán y Antonio D. López, 2014). Realitzat en el sí projecte Incipit (Investigación Interdisciplinar en Patrimonio Cultural) del CSIC, un grup que està portant a terme moltes de les actuacions que es realitzen a l'Estat centrades en la guerra civil i que es poden consultar a través del blog *http://guerraenlauniversidad.blogspot.com.es*. Entre elles destaquen les actuacions al Destacament Penal de Bustarviejo (Madrid), a la ciutat Universitària de Madrid, al Castell d'Abánades (Castella la Manxa) o les prospeccions realitzades en unes fortificacions republicanes a La Puebla de Lillo (Castella i Lleó). Forma part d'aquest grup l'arqueòleg Alfredo González Ruibal, investigador del CSIC i que així mateix va formar part del projecte *Ruins Memories* amb un subítem centrat en la guerra civil espanyola, *Vestiges of the Spanish Civil War*, un dels pocs projectes internacionals centrats en aquest àmbit –vestigis i infraestructures de la guerra civil- que fins ara han existit.

Com s'ha dit, el resultat d'excavacions arqueològiques centrades en vestigis de la guerra civil han estat fets públics bàsicament a través de revistes especialitzades i és justament González Ruibal un dels qui més ha treballat aquesta temàtica de l'arqueologia de la guerra civil en l'àmbit estatal i qui també més a publicat a nivell internacional, com l'article a *Public Archaeology* núm. 6 "Making things public: Archaeologies of the Spanish Civil War", o l'article publicat a *Antiquity*: "From the

battlefield to the labour camp. Archaeology of civil war and dictatorship in Spain". A l'Estat espanyol la revista *Complutum* va dedicar l'any 2008 tot un monogràfic centrat en l'arqueologia de la guerra civil amb estudis de camps de concentració, de la batalla de Madrid, del Jarama, de nius de metralladores, de destacaments penals o d'exhumacions de víctimes del període (en xarxa *http://revistas.ucm.es/index.php/CMPL/issue/view/CMPL080822/showToc*). Així mateix, trobem altres actuacions realitzades i descrites en altres revistes, com la de Álvarez Martínez, V., Requejo Pagés, O. y Alonso Rodríguez, N: "La arqueología de la Guerra Civil en Asturias. Estado de la cuestión y una propuesta de actuación: El complejo fortificado de las Matas (Oviedo)", publicada a *Erada. Revista d'Historia Contemporánea* núm 2 (2008).

A nivell nacional català s'ha estat treballant al respecte de manera destacable, amb intervencions diverses i de forma interdisciplinària, amb intervencions en vestigis d'infrastructures diversos del territori i museïtzacions. S'ha intervingut, així mateix, en diverses fosses comunes, que tot i que exposarem el coneixement que en tenim no son l'eix principal d'aquest projecte, tot i que no es vol obviar ni estar preparats per si en la intervenció en les trinxeres i els refugis apareguessin restes òssies.

Pel que fa als antecedents, fins al moment s'han realitzat diverses intervencions arqueològiques a la zona de la Batalla de l'Ebre, la majoria lligades a la construcció d'una línia de molins de vent, com són els projectes dels Parcs Eòlics de La Collada. (El Perelló), de Vilalba dels Arcs, de Corbera d'Ebre, de Mudèfer (Caseres), dels Brois (Pinell de Brai) i l'execució de les subestacions associades, a més de les línies aèries de Paüls a Prat de Comte i de la Fatarella a Ribaroja, són alguns exemples dels darrers anys de les actuacions arqueològiques en el territori. Altres han estat incloses en projectes de recerca, com el dirigit per Alfredo González Ruibal, dels que se'n pot llegir l'informe final "El ultimo día de la Batalla del Ebro. Informe de las excavaciones arqueològicas en los resots de la Guerra Civil de Raïmats, La Fatarella (Tarragona)".

Altres intervencions a la zona i respecte la batalla de l'Ebre han estat les impulsades pel Consorci Memorial dels Espais de la Batalla de l'Ebre (Comebe), com són les de les Devees (la Fatarella, 2004), els Barrancs (Vilalba dels Arcs, 2005), el Fort d'en Blario (Batea, 2009), el Fort de Milet (Caseres, 2009), el Campament del XVè CE (Ascó, 2010) o Berrús (Riba-roja d'Ebre, 2011) o per altres entitats locals, com la del Refugi Antiaèri (Flix, 2010) impulsada per l'Ajuntament de Flix i han estat desenvolupades principalment per l'equip de Francesc Xavier Hernàndez, de la UB.

En aquest sentit s'han dut a terme les següents intervencions, amb la col·laboració dels tècnics del Comebe: Mas de la Pila (Corbera d'Ebre, 2008), Mas de Barberetes (la Fatarella, 2009), Mas del Sant (Benissanet, 2009), Mas d'en Grau (Gandesa, 2010), el Molló (la Pobla de Massaluca, 2010), Mas de Prades (Ascó, 2010), Pou del Baró (Gandesa, 2010), Sènia del Terratrèmol (Benissanet, 2011), Serra de Vallfogones (Corbera d'Ebre, 2011), Vall de Jacob (Ascó, 2011) o les Comes (Vilalba dels Arcs, 2011).

Per tot això, es pretén conèixer les diferents formes de construcció de les diverses trinxeres i refugis, les diferències entre elles, la utilitat final, l'anàlisi de la ubicació en

l'espai en el moment de ser construïdes i l'afectació en el paisatge l'any 1938 i actualment. Així mateix, s'espera recuperar materials diversos, restes d'armament (tipus bombes lafitte, granades, bales, beines de bales, etc...) i elements propis de la vida quotidiana dels soldats republicans. D'aquesta manera es podran definir els diversos espais i usos de les mateixes trinxeres o dels refugis, el tipus d'alimentació i la seva procedència, potser les activitats que s'hi van dur a terme, i en resum la seva microhistòria. Volem ressaltar que metodològicament es pretén que les excavacions siguin una eina d'aprenentatge pels futurs arqueòlegs que actualment estan estudiant el Grau d'Arqueologia a la Universitat de Barcelona.

6. L'ESPAI DE LA INTERVENCIÓ

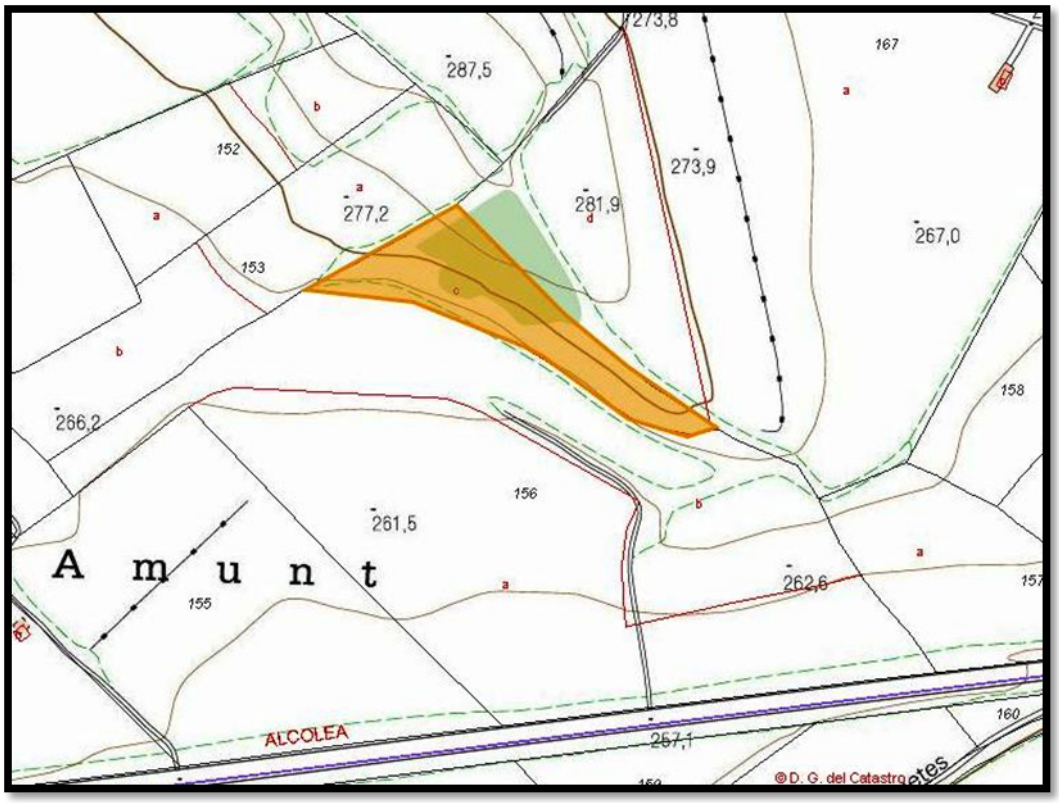

La Cota 287, setanta-nou anys després dels combats que s'hi van produir el setembre de 1938, ha vist modificada la seva fisonomia arran del creixement de les explotacions agràries que l'envolten. La rompuda de noves terres ha reduït la superfície de massa forestal, que és on encara es conserven vestigis visibles de les estructures defensives de la batalla de l'Ebre.

Actualment es conservaven les estructures de la part sud-oest de les trinxeres que envoltaven tota la cota. En total, prop de 110 metres lineals de trinxeres amb una profunditat que oscil·la entre els 10 i els 60 centímetres.

7. METODOLOGIA

La metodologia arqueològica aplicada ha estat la basada en el mètode de registre utilitzat per E. C. Harris (1979) i per A. Carandini (1981). Es tracta de registrar objectivament els elements construïts i estrats que s'identifiquen, realitzant una numeració correlativa d'aquests, sota el nom d'Unitat Estratigràfica (UE) que individualitza els uns dels altres. Cada UE es registra en una fitxa on s'indica la ubicació en el jaciment, les seves característiques físiques, i la posició física respecte a les altres unitats estratigràfiques amb les quals es relaciona. A més, s'ha utilitzat la sigla EGC, identificada com a Element de la Guerra Civil, per identificar el conjunt de refugis documentats al vessant nord-est del cim de l'esmentada Cota 287.

La identificació estratigràfica s'ha realitzat segons l'ordre d'aparició durant el procés d'excavació. La documentació es completa amb un registre gràfic detallat, que inclou la fotografia convencional i la planimetria de tot el procés d'excavació.

Es desenvoluparà en un primer moment una prospecció arqueològica del terreny per l'avaluació de les àrees a intervenir. El mètode emprat en el treball de camp, va encaminat a localitzar restes de materials arqueològics en superfície i diferents elements patrimonials, amb l'objectiu de poder fer una valoració sobre la possible extensió i delimitació de l'àrea. Per dur a terme la prospecció, els arqueòlegs inspeccionaran la zona fins a recórrer tota la superfície a estudiar. S'ha identificat com a Àrea de Prospecció amb la sigla AP i els materials arqueològics recuperats han estat englobats dins de cadascuna.

Donat l'interès de l'indret trobem més que fonamentades les previsions sobre la necessitat d'intervenir-hi arqueològicament com a prospecció i intervenció. La importància dels indrets assenyalats durant la guerra, ens indiquen la pervivència de restes de l'activitat durant el conflicte bèl·lic. Per aquests motius creiem necessari realitzar una intervenció arqueològica, amb la intenció de concretar més acuradament les fases de construcció de les línies defensives, i sobretot delimitar els jaciments o àmbits diferenciats en el període de la Guerra Civil espanyola.

En el procés d'intervenció s'aniran identificant, numerant i documentant totes les capes de terra que siguin diferenciables, així com totes les estructures que hi puguin aparèixer. Cada unitat estratigràfica i cada element estructural identificat tindrà la seva numeració correlativa i identificativa i una fitxa d'identificació i registre pròpia, i hauran d'estar tots relacionats, entre ells, amb una seqüència cronològica i estratigràfica global.

8. DESENVOLUPAMENT DELS TREBALLS

Els treballs arqueològics van consistir principalment en l'excavació de la trinxera de la Cota 287 (EGC 1) i en la prospecció arqueològica del cim. Quant a l'excavació de l'estructura negativa es va separar per àmbits des del sector més septentrional en direcció a l'indret meridional. La trinxera (UE 1) es troba excavada al terreny natural (UE 10).

L'àmbit 1 es va poder excavar entorn de 3,60 m de llargària per 0,60 per 0,40 m d'amplada. Igual que tota la trinxera de la guerra es troba molt malmesa, tant pels intensos bombardejos com per l'activitat agrícola en aquest punt. La profunditat de l'estructura va des dels 0,30 m a 0,80 m. La cota superior se situa entre els 282,30 a 285,25 m snm. A l'àmbit 2 hi hagué una acumulació de pedres fruit de les tasques agrícoles de parcel·lació de la finca amb el camí obert al nord-oest. En aquest sector la trinxera es troba molt mal dibuixada i amb molt poca profunditat, amb una cota superior de 283,51 m snm. L'àmbit 3 es va descartar actuar-hi per la migradesa de la potència estratigràfica, per la qual cosa es va procedir a intervenir a l'àmbit 4 on es va poder recuperar uns 3,20 m de llargària. Amb una cota superior de 282,59 i inferior de 281,47 m snm. En aquest punt es conservà una part del terraplè d'uns 20 cm, havent-hi sigut d'uns 60 cm possiblement. Finalment, l'àmbit 5 es va documentar un traçat d'uns 5 m que coincidí amb una ziga-zaga de la UE 1. La cota superior es situa entorn a 282,17 i l'inferior a 281,27 m snm. D'amplada de la trinxera aquí es conservà gairebé tal com seria l'any 1938, al voltant de 60 cm.

A banda de la intervenció arqueològica a la Cota 287, es va poder estudiar els voltants del cim, identificant 5 Àrees de Prospecció Arqueològica. A l'AP 1 es va documentar 7 refugis al cantó est, que havien estat seccionats (UE 62) per la plantació de vinyes en aquest punt. L'EGC 2 (UE 60) al tall restava vist una mida de 2,45 m d'amplada per 1,65 d'alçada. L'EGC 3 (UE 59) es conservà uns 0,64 m d'amplada per 1,20 d'alçada màxima a 0,70 m del terreny superior i a 0,92 m de la plantació de les vinyes. L'EGC 4 (UE 58) que distava uns 2,50 de l'estructura anterior, amidava 1,30 m d'amplada per 1,30 m d'alçada. A una distància de 3,20 se situava l'EGC 5 (UE 57) amb 1 m per 1 m conservat, que es situava a uns 2,8 m del terreny de la plantació de vinyes. A una distància de 8 m hi hagué l'EGC 6 (UE 56) amb 1 m d'amplada i 0,80 m d'alçada. Al costat estaria l'EGC 7 (UE 55) amb una alçada difícil de visualitzar però que estaria entorn dels 0,60 m i una amplada d'1,10 m. Finalment a 2,60 m de la terrassa inferior se situà l'EGC 8 (UE 54) que mida 0,90 m d'amplada i 0,65 m d'alçada conservada. De totes les estructures negatives que corresponen a refugis no es va poder excavar per la dificultat d'accés, cal dir que, totes es troben excavades en el terreny natural (UE 103) i utilitzen com a base la UE 101, conegut a la zona com a fiter, que és la base geològica de pedra en aquest indret.

9. CONCLUSIONS

La Cota 287, setanta-nou anys després dels combats que s'hi van produir el setembre de 1938, ha vist modificada la seva fisonomia arran del creixement de les explotacions agràries que l'envolten. La rompuda de noves terres ha reduït la superfície de massa forestal, que és on encara es conserven vestigis visibles de les estructures defensives de la batalla de l'Ebre.

En total, prop de 110 metres lineals de trinxeres amb una profunditat que oscil·la entre els 10 i els 60 centímetres. Dins de les pràctiques d'arqueologia realitzades pels alumnes de la Universitat de Barcelona s'ha pogut excavar un total d'uns 15 m, quedant patent la poca profunditat de la trinxera. Cal dir que, després de la intervenció arqueològica es va procedir a la colmatació de la trinxera en la seva majoria de les terres extretes. És important mencionar, que al sector est s'ha pogut documentar un seguit de 7 refugis que van ser seccionats per la plantació d'unes vinyes en una terrassa adaptada a una cota inferior.

Pel que fa al material arqueològic recuperat, les restes correspon a una petita part proporcional de les que haurien quedat després del conflicte bèl·lic; probablement, per l'acció dels *metralleros* després de la guerra i dels afeccionats que han pogut extreure al llarg del temps.

Finalment, el combat a la Cota 287, tant per l'artilleria rebel el 1938 com per les tasques agrícoles posteriors fan difícil establir el conjunt d'aquesta posició de l'exèrcit republicà el 1938. Malgrat tot, les restes que encara existeixen ens relata la importància d'aquesta cota dins de la Batalla de l'Ebre.

10. BIBLIOGRAFIA

ALONSO BAQUER, M., *El Ebro. La batalla decisiva de los 100 días*, La Esfera de los Libros, Madrid, 2003.

AMOR I SAGUÉS, K., *La última batalla. Derrota de la República en el Ebro*, Oberón, Madrid, 2004.

BESOLÍ, A.; GESALÍ, D.; HERNÁNDEZ, X.; ÍÑIGUEZ, D.; LUQUE, J. C., *Ebro 1938*, Inédita Editores, Barcelona, 2005.

BESOLÍ, A.; HERNÁNDEZ, F. X.; ÍÑIGUEZ, D.; SANTACANA, J.; SERRAT, N., "El patrimonio arqueológico de la Guerra Civil española en Cataluña", *Apuntes de Arqueología*, 10. pàg. 2-4. Madrid, 2002.

CABRERA, F., *Del Ebro a Gandesa. La Batalla del Ebro. Julio-noviembre 1938*, Almena Ediciones, Madrid, 2002.

CARDONA, G., *La batalla del Ebro*, Historia 16, Madrid, 1986.

CASTELL, E.; FALCÓ, L.; HERNÁNDEZ, F. X.; JUNQUERAS, O.; LUQUE, J. C.; SANTACANA, J., *La batalla de l'Ebre. Història, paisatge i patrimoni*, Pòrtic, Barcelona, 1999.

CASTELL, E.; FALCÓ, L.; HERNÁNDEZ, F. X.; JUNQUERAS, O.; LUQUE, J. C.; SANTACANA, J., "Interpretar la Batalla del Ebro. Los campos de batalla como recurso didáctico", *Iber. Didàctica de las Ciencias Sociales, Geografía e Historia*, 19, Barcelona, pàg. 85-97, 1999.

HENRÍQUEZ CAUBIN, J., *La Batalla del Ebro. Maniobra de una División*, Imprenta Unda y García, Mèxic D. F., 1944.

JEREZ, J. M., *Ruta de la Pau, Terra Alta: Itinerari pel punts més significatius de la batalla de l'Ebre*, Consell Comarcal de la Terra Alta, Gandesa, 1999.

MARTÍNEZ REVERTE, J., La Batalla del Ebro, Crítica, Barcelona, 2003.

MEZQUIDA I GENÉ, L. M., *La Batalla del Ebro. Asedio y defensa de Gandesa en sus aspectos militar, económico, demográfico y urbanístico*, 3a. Ed., Diputació de Tarragona, Tarragona, 1997.

NONELL, S., *El Tercio de Requetés de Nuestra Señora de Montserrat*, Domingo Savio, Barcelona, 1964.

PÉREZ-JUEZ, A.; MORÍN, J.; BARROSO, R.; ESCOLÁ, M.; AGUSTÍ, E., "Arqueología de la Guerra Civil: excavaciones arqueológicas en las trincheras", *Revista de Arqueología*, 250, pàg. 22-31, Madrid, 1999.

ROMERO, E. "La Guerra Civil en Cataluña y los caminos de la memoria", *Ebre* 38. Revista Internacional de la Guerra Civil (1936-1939), núm. 1, pàg. 77-92. Barcelona, 2003.

TALLER DE PROYECTOS, PATRIMONIO Y MUSEOLOGÍA, *Pla d'Ordenació dels Espais Històrics i Jaciments Arqueològics de la Batalla de l'Ebre*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 2000.

TORRES, E., *La Batalla del Ebro*, Nova Terra, Barcelona, 1971.

11. DOCUMENTACIÓ GRÀFICA

11.1. Documentació Fotogràfica

Foto 1: Vista a la Serra de Pàndols des de la Cota 287.

Foto 2: Sector est de la Cota 287 amb plantació de vinyes.

Foto 3: Nucli de Corbera d'Ebre des de la Cota 287.

Foto 4: Imatge des del cim al sector sud.

Foto 5: Documentació de la Cota 287.

Foto 6: Tasques arqueològiques de mesurament a l'indret intervingut.

Foto 7: Elements de la Guerra Civil (EGC) 2 que correspon a un refugi excavat al terreny natural.

Foto 8: EGC 3, restes del refugi reblert al sector est del cim.

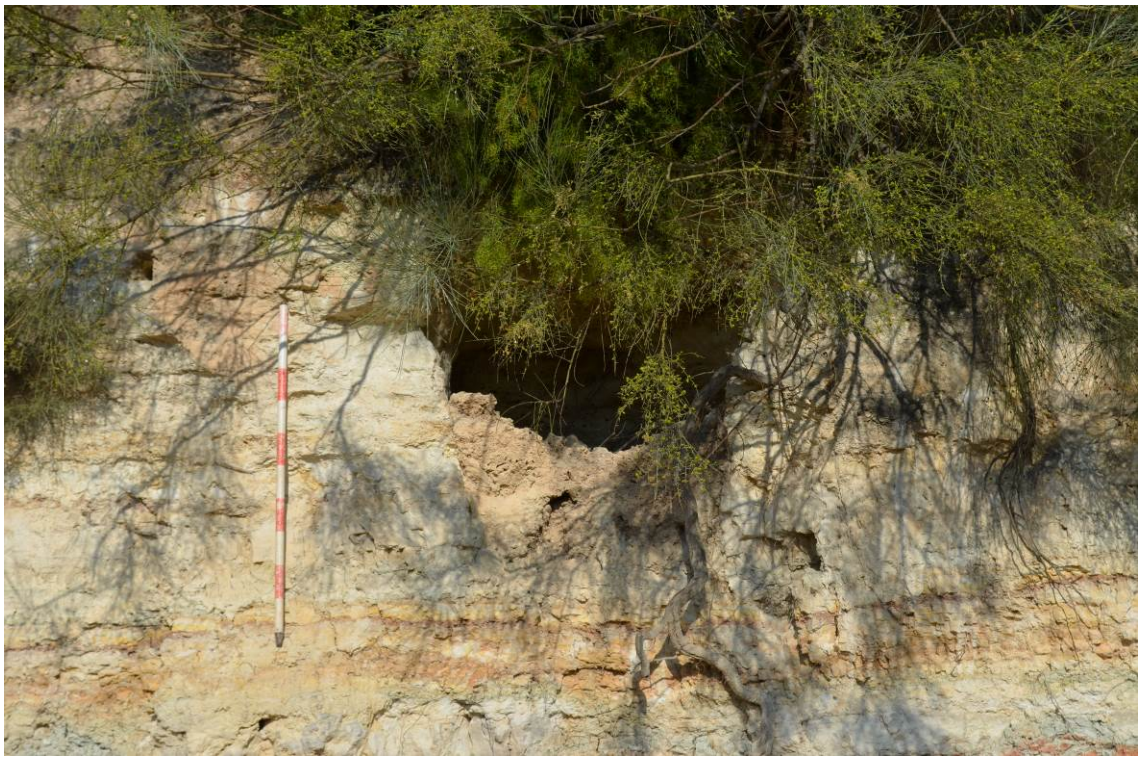

Foto 9: Refugi EGC 4.

Foto 10: Refugi EGC 5.

Foto 11: Refugis EGC 6, 7 i 8, excavats al terreny natural i reblerts d'argiles actualment.

Foto 12: Tall del Cota 287 on es documenten els refugis.

Foto 13: Àrea de Prospecció (AP) 2.

Foto 14: Àrea de Prospecció (AP) 2.

Foto 15: Àrea de Prospecció (AP) 3.

Foto 16: Àrea de Prospecció (AP) 3.

Foto 17: Àrea de Prospecció (AP) 4.

Foto 18: Àrea de Prospecció (AP) 4.

Foto 19: Àrea de Prospecció (AP) 5.

Foto 20: Àrea de Prospecció (AP) 5.

Foto 21: Àmbit 1 de la trinxera de la Cota 287.

Foto 22: Àmbit 1 de la trinxera de la Cota 287.

Foto 23: Àmbit 2 de la trinxera de la Cota 287.

Foto 24: Àmbit 2 de la trinxera de la Cota 287.

Foto 25: Àmbit 4 de la trinxera de la Cota 287.

Foto 26: Àmbit 4 de la trinxera de la Cota 287.

Foto 27: Cua de morter localitzada a l'àmbit 4 de la trinxera.

Foto 28: Àmbit 5 de la trinxera de la Cota 287.

Foto 29: Àmbit 5 de la trinxera de la Cota 287.

Foto 30: Llauna de conserva procedent de Tailàndia.

Foto 31: Llauna de conserva de forma ovalada.

Foto 32: Llauna de conserva.

Foto 33: Llauna de conserva de Noruega.

Foto 34: Tinter de la marca Milan.

Foto 35: Anella de granada de mà.

Foto 36: Beina de Mosin-nagant.

Foto 37: Part del calçat de pneumàtic localitzat a la Cota 287.

Foto 38: Espoleta de morter.

Foto 39: Fragment d'una tassa documentada a la Cota 287.

Foto 40: Nansa d'àmfora d'època ibèrica.

11.2. Documentació Planimètrica

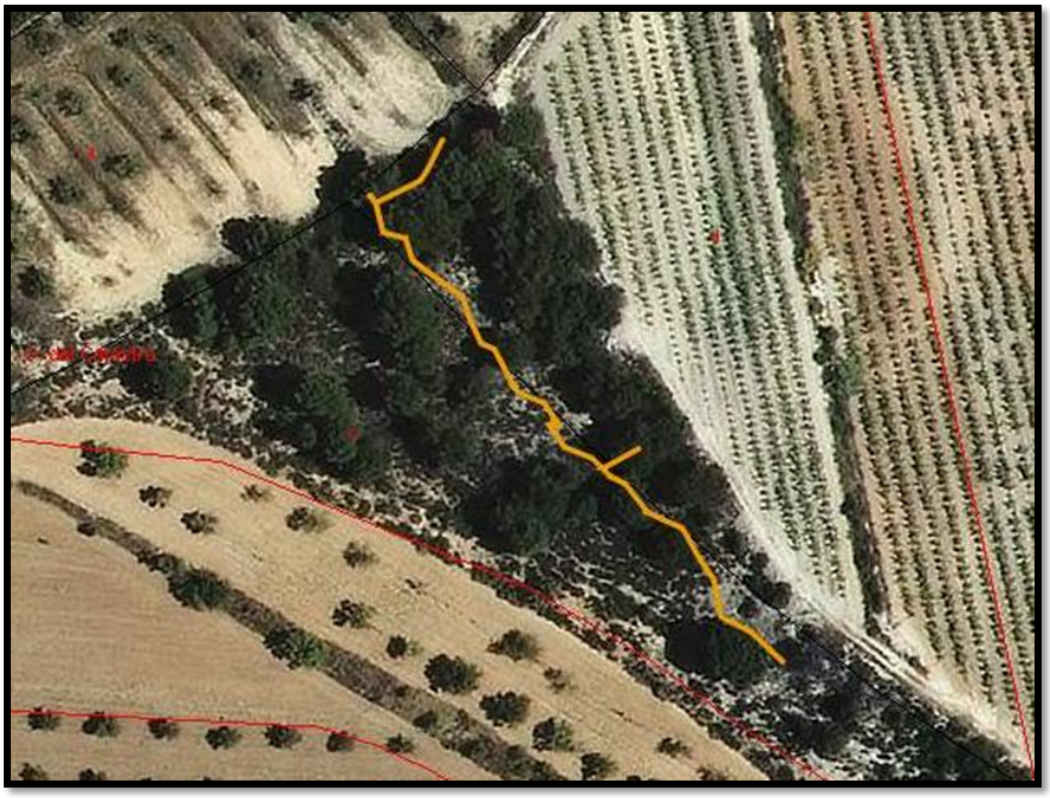

Recorregut de la trinxera de la Cota 287 que encara es conserva

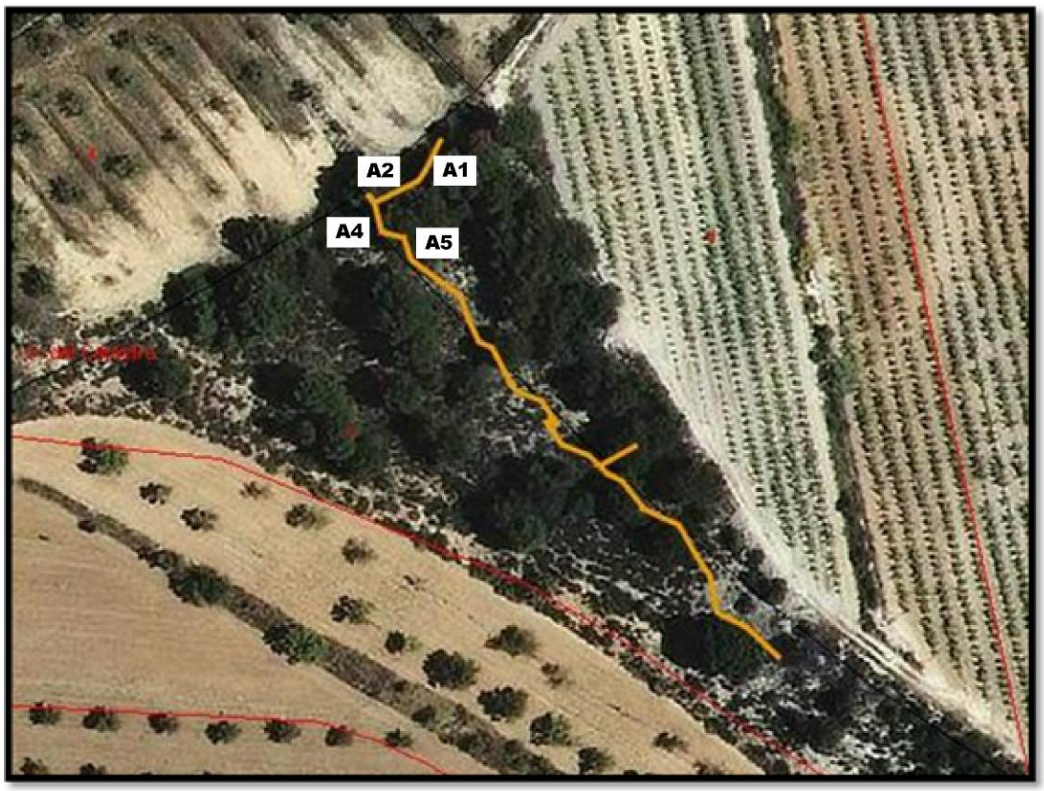

Àmbits excavats durant la intervenció arqueològica

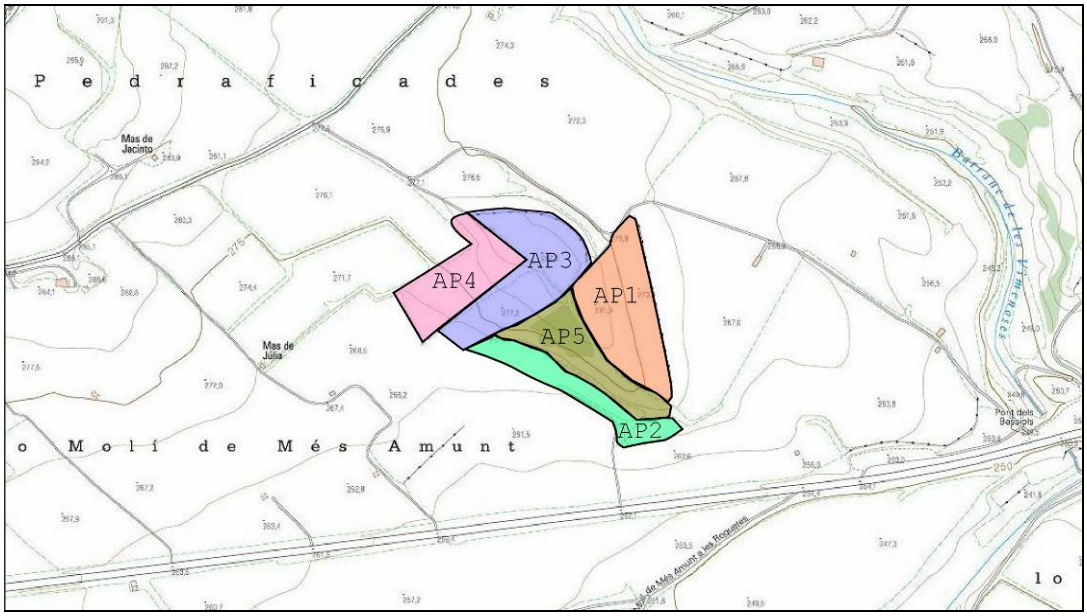

Àrees de Prospecció (AP) entorn de la Cota 287

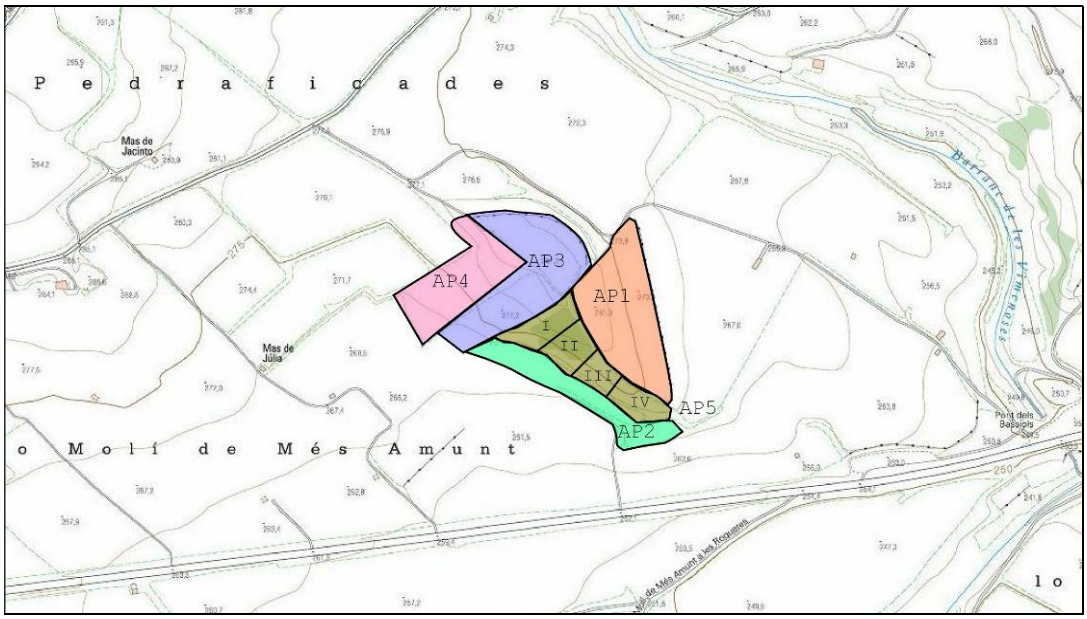

Detall dels diferents sectors de l'AP5

Sector est de la Cota 287 amb presència dels refugis

12. REPERTORI ESTRATIGRÀFIC

Intervenció: COTA 287 (Corbera d'Ebre, Terra Alta)					**UE: 1**
Sector:		Fase: Guerra Civil		Cronologia: 1938	
DEFINICIÓ :	Estructura negativa				
DESCRIPCIÓ :	Trinxera de prop de 110 m en ziga-zaga amb orientació NO-SE. Identificat com a Element de la Guerra Civil 1 (EGC 1)				
MATERIAL DIRECTOR :					
SEQÜÈNCIA FÍSICA :	Igual a		Equivalent a		
	Rebleix a		És reblert per		
	Cobreix a		És cobert per		
	Talla a	100	Tallat per		
	Es recolza a		Se li recolza		
	S'entrega a		Se li entrega		

Intervenció: COTA 287 (Corbera d'Ebre, Terra Alta)					**UE: 10**
Sector:		Fase:		Cronologia: 1938	
DEFINICIÓ :	Estrat				
DESCRIPCIÓ :	Estrat argilós de rebliment de la trinxera –UE 1- amb bioturbació. Composició de matriu argilosa amb graves				
MATERIAL DIRECTOR :	Metralla, llaunes, ceràmica, elements ferris				
SEQÜÈNCIA FÍSICA :	Igual a		Equivalent a		
	Rebleix a	51	És reblert per		
	Cobreix a		És cobert per		
	Talla a		Tallat per		
	Es recolza a		Se li recolza		
	S'entrega a		Se li entrega		

Intervenció: COTA 287 (Corbera d'Ebre, Terra Alta)					**UE: 12**
Sector:		Fase: Guerra Civil		Cronologia: 1938	
DEFINICIÓ :	Estrat				
DESCRIPCIÓ :	Terraplè de la trinxera. Nivell de graves de mida irregular amb matriu d'argiles que dóna una tonalitat beix. Aportació de material procedent de l'interior de la trinxera en la seva construcció. Es conserven uns 60 cm tot i que probablement n'havia tingut com a mínim 80.				
MATERIAL DIRECTOR :					
SEQÜÈNCIA FÍSICA :	Igual a		Equivalent a		
	Rebleix a		És reblert per		
	Cobreix a	100	És cobert per		
	Talla a		Tallat per		
	Es recolza a		Se li recolza		
	S'entrega a		Se li entrega		

Intervenció: COTA 287 (Corbera d'Ebre, Terra Alta)					**UE: 13**
Sector:		Fase: Posterior a la Guerra Civil	Cronologia: Desconeguda		
DEFINICIÓ :	Estructura positiva				
DESCRIPCIÓ :	Mur de pedra seca construït de blocs de calcària d'una mida aproximada de 1,45 m				
MATERIAL DIRECTOR :					
SEQÜÈNCIA FÍSICA :	Igual a		Equivalent a		
	Rebleix a	3	És reblert per		
	Cobreix a		És cobert per		
	Talla a		Tallat per		
	Es recolza a		Se li recolza		
	S'entrega a		Se li entrega		

Intervenció: COTA 287 (Corbera d'Ebre, Terra Alta)					**UE: 14**
Sector:		Fase:	Cronologia: Posterior a 1938		
DEFINICIÓ :	Estrat				
DESCRIPCIÓ :	Estrat de rebliment compost per la desintegració de les margues amb una coloració marró-rosa-taronjada. Rebleix a l'EGC 8.				
MATERIAL DIRECTOR :					
SEQÜÈNCIA FÍSICA :	Igual a		Equivalent a		
	Rebleix a	54	És reblert per		
	Cobreix a		És cobert per		
	Talla a		Tallat per	62	
	Es recolza a		Se li recolza		
	S'entrega a		Se li entrega		

Intervenció: COTA 287 (Corbera d'Ebre, Terra Alta)					**UE: 15**
Sector:		Fase:	Cronologia: Posterior a 1938		
DEFINICIÓ :	Estrat				
DESCRIPCIÓ :	Estrat de rebliment compost per la desintegració de les margues amb una coloració marró-rosa-taronjada. Rebleix a l'EGC 7.				
MATERIAL DIRECTOR :					
SEQÜÈNCIA FÍSICA :	Igual a		Equivalent a		
	Rebleix a	55	És reblert per		
	Cobreix a		És cobert per		
	Talla a		Tallat per	62	
	Es recolza a		Se li recolza		
	S'entrega a		Se li entrega		

Intervenció: COTA 287 (Corbera d'Ebre, Terra Alta)					**UE: 16**
Sector:		Fase:	Cronologia: Posterior a 1938		
DEFINICIÓ :	Estrat				
DESCRIPCIÓ :	Estrat de rebliment compost per la desintegració de les margues amb una coloració marró-rosa-taronjada. Rebleix a l'EGC 6				
MATERIAL DIRECTOR :					
SEQÜÈNCIA FÍSICA :	Igual a		Equivalent a		
	Rebleix a	56	És reblert per		
	Cobreix a		És cobert per		
	Talla a		Tallat per	62	
	Es recolza a		Se li recolza		
	S'entrega a		Se li entrega		

Intervenció: COTA 287 (Corbera d'Ebre, Terra Alta)					**UE: 17**
Sector:		Fase:	Cronologia: Posterior a 1938		
DEFINICIÓ :	Estrat				
DESCRIPCIÓ :	Estrat de rebliment compost per la desintegració de les margues amb una coloració marró-rosa-taronjada. Rebleix a l'EGC 5.				
MATERIAL DIRECTOR :					
SEQÜÈNCIA FÍSICA :	Igual a		Equivalent a		
	Rebleix a	57	És reblert per		
	Cobreix a		És cobert per		
	Talla a		Tallat per	62	
	Es recolza a		Se li recolza		
	S'entrega a		Se li entrega		

Intervenció: COTA 287 (Corbera d'Ebre, Terra Alta)					**UE: 18**
Sector:		Fase:	Cronologia: Posterior a 1938		
DEFINICIÓ :	Estrat				
DESCRIPCIÓ :	Estrat de rebliment compost per la desintegració de les margues amb una coloració marró-rosa-taronjada. Rebleix a l'EGC 4.				
MATERIAL DIRECTOR :					
SEQÜÈNCIA FÍSICA :	Igual a		Equivalent a		
	Rebleix a	58	És reblert per		
	Cobreix a		És cobert per		
	Talla a		Tallat per	62	
	Es recolza a		Se li recolza		
	S'entrega a		Se li entrega		

Intervenció: COTA 287 (Corbera d'Ebre, Terra Alta)					**UE: 19**
Sector:		Fase:	Cronologia: Posterior a 1938		
DEFINICIÓ :	Estrat				
DESCRIPCIÓ :	Estrat de rebliment compost per la desintegració de les margues amb una coloració marró-rosa-taronjada. Rebleix a l'EGC 3.				
MATERIAL DIRECTOR :					
SEQÜÈNCIA FÍSICA :	Igual a		Equivalent a		
	Rebleix a	59	És reblert per		
	Cobreix a		És cobert per		
	Talla a		Tallat per	62	
	Es recolza a		Se li recolza		
	S'entrega a		Se li entrega		

Intervenció: COTA 287 (Corbera d'Ebre, Terra Alta)					**UE: 20**
Sector:		Fase:	Cronologia: Posterior a 1938		
DEFINICIÓ :	Estrat				
DESCRIPCIÓ :	Estrat de rebliment compost per la desintegració de les margues amb una coloració marró-rosa-taronjada. Rebleix a l'EGC 2.				
MATERIAL DIRECTOR :					
SEQÜÈNCIA FÍSICA :	Igual a		Equivalent a		
	Rebleix a	60	És reblert per		
	Cobreix a		És cobert per		
	Talla a		Tallat per	62	
	Es recolza a		Se li recolza		
	S'entrega a		Se li entrega		

Intervenció: COTA 287 (Corbera d'Ebre, Terra Alta)					**UE: 51**
Sector:		Fase: Guerra Civil	Cronologia: 1938		
DEFINICIÓ :	Estructura negativa				
DESCRIPCIÓ :	Trinxera de prop de 110 m en ziga-zaga amb 80 cm d'amplada i 70 cm de profunditat. Orientació NO-SE. EGC 9				
MATERIAL DIRECTOR :					
SEQÜÈNCIA FÍSICA :	Igual a		Equivalent a		
	Rebleix a		És reblert per	10	
	Cobreix a		És cobert per		
	Talla a	100	Tallat per		
	Es recolza a		Se li recolza		
	S'entrega a		Se li entrega		

Intervenció: COTA 287 (Corbera d'Ebre, Terra Alta)					**UE: 53**
Sector:		Fase: Posterior a la Guerra Civil	Cronologia: Desconegut		
DEFINICIÓ :	Estructura negativa				
DESCRIPCIÓ :	Estructura negativa que secciona la trinxera en la construcció de terrasses i en tasques agrícoles. Ja apareixen a les fotografies aèries del vol de 1954				
MATERIAL DIRECTOR :					
SEQÜÈNCIA FÍSICA :	Igual a		Equivalent a		
	Rebleix a		És reblert per	13	
	Cobreix a		És cobert per		
	Talla a	51, 10, 100	Tallat per		
	Es recolza a		Se li recolza		
	S'entrega a		Se li entrega		

Intervenció: COTA 287 (Corbera d'Ebre, Terra Alta)					**UE: 54**
Sector:		Fase: Guerra Civil	Cronologia: 1938		
DEFINICIÓ :	Estructura negativa				
DESCRIPCIÓ :	Refugi de la Guerra Civil. EGC 8				
MATERIAL DIRECTOR :					
SEQÜÈNCIA FÍSICA :	Igual a		Equivalent a		
	Rebleix a		És reblert per	14	
	Cobreix a		És cobert per		
	Talla a	102	Tallat per	62	
	Es recolza a		Se li recolza		
	S'entrega a		Se li entrega		

Intervenció: COTA 287 (Corbera d'Ebre, Terra Alta)					**UE: 55**
Sector:		Fase: Guerra Civil	Cronologia: 1938		
DEFINICIÓ :	Estructura negativa				
DESCRIPCIÓ :	Refugi de la Guerra Civil. EGC 7				
MATERIAL DIRECTOR :					
SEQÜÈNCIA FÍSICA :	Igual a		Equivalent a		
	Rebleix a		És reblert per	15	
	Cobreix a		És cobert per		
	Talla a	102	Tallat per	62	
	Es recolza a		Se li recolza		
	S'entrega a		Se li entrega		

Intervenció: COTA 287 (Corbera d'Ebre, Terra Alta)				**UE: 56**
Sector:	Fase: Guerra Civil	Cronologia: 1938		
DEFINICIÓ :	Estructura negativa			
DESCRIPCIÓ :	Refugi de la Guerra Civil. EGC 6			
MATERIAL DIRECTOR :				
SEQÜÈNCIA FÍSICA :	Igual a		Equivalent a	
	Rebleix a		És reblert per	16
	Cobreix a		És cobert per	
	Talla a	102	Tallat per	62
	Es recolza a		Se li recolza	
	S'entrega a		Se li entrega	

Intervenció: COTA 287 (Corbera d'Ebre, Terra Alta)				**UE: 57**
Sector:	Fase: Guerra Civil	Cronologia: 1938		
DEFINICIÓ :	Estructura negativa			
DESCRIPCIÓ :	Refugi de la Guerra Civil. EGC 5			
MATERIAL DIRECTOR :				
SEQÜÈNCIA FÍSICA :	Igual a		Equivalent a	
	Rebleix a		És reblert per	17
	Cobreix a		És cobert per	
	Talla a	102	Tallat per	62
	Es recolza a		Se li recolza	
	S'entrega a		Se li entrega	

Intervenció: COTA 287 (Corbera d'Ebre, Terra Alta)				**UE: 58**
Sector:	Fase: Guerra Civil	Cronologia: 1938		
DEFINICIÓ :	Estructura negativa			
DESCRIPCIÓ :	Refugi de la Guerra Civil. EGC 4			
MATERIAL DIRECTOR :				
SEQÜÈNCIA FÍSICA :	Igual a		Equivalent a	
	Rebleix a		És reblert per	18
	Cobreix a		És cobert per	
	Talla a	102	Tallat per	62
	Es recolza a		Se li recolza	
	S'entrega a		Se li entrega	

Intervenció: COTA 287 (Corbera d'Ebre, Terra Alta)				**UE: 59**
Sector:	Fase: Guerra Civil	Cronologia: 1938		
DEFINICIÓ :	Estructura negativa			
DESCRIPCIÓ :	Refugi de la Guerra Civil. EGC 3			
MATERIAL DIRECTOR :				
SEQÜÈNCIA FÍSICA :	Igual a		Equivalent a	
	Rebleix a		És reblert per	19
	Cobreix a		És cobert per	
	Talla a	102	Tallat per	62
	Es recolza a		Se li recolza	
	S'entrega a		Se li entrega	

Intervenció: COTA 287 (Corbera d'Ebre, Terra Alta)				**UE: 60**
Sector:	Fase: Guerra Civil	Cronologia: 1938		
DEFINICIÓ :	Estructura negativa			
DESCRIPCIÓ :	Refugi de la Guerra Civil. EGC 2			
MATERIAL DIRECTOR :				
SEQÜÈNCIA FÍSICA :	Igual a		Equivalent a	
	Rebleix a		És reblert per	20
	Cobreix a		És cobert per	
	Talla a	102	Tallat per	62
	Es recolza a		Se li recolza	
	S'entrega a		Se li entrega	

Intervenció: COTA 287 (Corbera d'Ebre, Terra Alta)				**UE: 62**
Sector:	Fase:	Cronologia: Posterior a 1938		
DEFINICIÓ :	Estructura negativa			
DESCRIPCIÓ :	Tall que ha seccionat els refugis de la Guerra Civil. És posterior a l'ús dels refugis i vinculat a les tasques agrícoles.			
MATERIAL DIRECTOR :				
SEQÜÈNCIA FÍSICA :	Igual a		Equivalent a	
	Rebleix a		És reblert per	
	Cobreix a		És cobert per	
	Talla a	101, 102, 103, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60	Tallat per	
	Es recolza a		Se li recolza	
	S'entrega a		Se li entrega	

Intervenció: COTA 287 (Corbera d'Ebre, Terra Alta)				**UE: 100**
Sector:	Fase: Geològica	Cronologia: Catià –Plistocè-		
DEFINICIÓ :	Estrat			
DESCRIPCIÓ :	Nivell geològic d'aportació fluvial de graves			
MATERIAL DIRECTOR :				
SEQÜÈNCIA FÍSICA :	Igual a		Equivalent a	
	Rebleix a		És reblert per	
	Cobreix a		És cobert per	
	Talla a		Tallat per	51
	Es recolza a		Se li recolza	
	S'entrega a		Se li entrega	

Intervenció: COTA 287 (Corbera d'Ebre, Terra Alta)				**UE: 101**
Sector:	Fase: Geològic	Cronologia:		
DEFINICIÓ :	Estrat			
DESCRIPCIÓ :	Nivell geològic de margues conegut popularment com a fiter. Coloració grisa			
MATERIAL DIRECTOR :				
SEQÜÈNCIA FÍSICA :	Igual a		Equivalent a	
	Rebleix a		És reblert per	
	Cobreix a	103	És cobert per	102
	Talla a		Tallat per	62
	Es recolza a		Se li recolza	
	S'entrega a		Se li entrega	

Intervenció: COTA 287 (Corbera d'Ebre, Terra Alta)				UE: 102
Sector:	Fase: Geològic	Cronologia: 1938		
DEFINICIÓ :	Estrat			
DESCRIPCIÓ :	Nivell geològic de margues groguenques			
MATERIAL DIRECTOR :				
SEQÜÈNCIA FÍSICA :	Igual a		Equivalent a	
	Rebleix a		És reblert per	
	Cobreix a	101	És cobert per	
	Talla a		Tallat per	60, 59, 58, 57, 56, 55, 62
	Es recolza a		Se li recolza	
	S'entrega a		Se li entrega	

Intervenció: COTA 287 (Corbera d'Ebre, Terra Alta)					**UE: 103**
Sector:		Fase: Geològic		Cronologia: 1938	
DEFINICIÓ :	Estrat				
DESCRIPCIÓ :	Nivell geològic de margues de coloració groguenca				
MATERIAL DIRECTOR :					
SEQÜÈNCIA FÍSICA :	Igual a		Equivalent a		
	Rebleix a		És reblert per		
	Cobreix a		És cobert per	101	
	Talla a		Tallat per	62	
	Es recolza a		Se li recolza		
	S'entrega a		Se li entrega		

13. Inventari del material arqueològic

Zona	Classe	Forma	Núm. Inventari	Observacions
A-1	Metall	Beina	UE 10	De Mosin-nagant
A-1	Metall	Metralla	UE 10	5 fragments
A-1	Metall	Fragment de beina	UE 10	
A-1	Metall	Llauna de conserva		Del tipus rectangular
A-2	Ceràmica	Base de plat		Vidriat marró
A-2	Metall	Metralla		3 fragments
A-2	Vidre	Indeterminat		
A-4	Ceràmica	Arrencament de nansa		D'atribució cronològica d'època ibèrica
A-4	Ceràmica	Indeterminat		D'atribució cronològica d'època ibèrica
A-4	Metall	Indeterminat	UE 10	Possible fragment d'un fusell
A-4	Metall	Cua de morter		Possible tipus Valero 50
A-4	Metall	Metralla		2 fragments
A-4	Metall	Sivella de correatge		
A-4	Metall	Llauna de conserva		Fragment
A-5	Ceràmica	Àmfora ibèrica	UE 10	Fragment
A-5	Metall	Metralla	UE 10	
A-5	Metall	Metralla	UE 10	6 fragments de metralla
A-5	Metall	Anella de granada de mà		
A-5	Metall	Metralla		Fragments de metralla
AP1	Metall	Beina		
AP1	Metall	Metralla		Fragment d'un morter
AP2	Ceràmica	Nansa de càntir		Ceràmica popular grisa
AP2	Ceràmica	Indeterminat		Possible atribució cronològica d'època romana
AP2	Ceràmica	Cassola		Vidriada marró. Possiblement de Breda
AP2	Ceràmica	Bací		Vidriat melat intern. Base
AP2	Ceràmica	Plat		Vidriat verd
AP2	Ceràmica	Base de càntir		Ceràmica popular catalana

AP2	Ceràmica	Indeterminat		4 fragments de cronologia desconeguda
AP2	Ceràmica	Nansa d'àmfora		D'atribució cronològica d'època ibèrica
AP2	Ceràmica	Rajola vidriada		Melada. Fragment reduït
AP2	Metall	Beina de Mousin-nagant		
AP2	Metall	Bala amb beina		Sense disparar
AP2	Metall	Beina		
AP2	Metall	Beina i bala		Sense explosionar
AP2	Metall	Fragment de llauna de conserva		
AP2	Metall	Metralla		2 fragments
AP2	Sílex			
AP2	Vidre	Indeterminat		Transparent
AP2	Vidre	Base de tinter		Tonalitat lila
AP3	Ceràmica	Nansa d'àmfora ibèrica		
AP3	Ceràmica	Indeterminat		D'atribució cronològica d'època ibèrica
AP3	Ceràmica	Base		D'atribució cronològica d'època ibèrica
AP3	Metall	Embàs d'aram de forma tub		
AP3	Metall	Metralla		6 fragments
AP3	Sílex			
AP3	Vidre	Embàs d'antibiòtic		
AP4	Ceràmica	Indeterminat. Feta a mà		D'atribució cronològica d'època ibèrica
AP4	Ceràmica	indeterminat		D'atribució cronològica d'època ibèrica
AP4	Metall	Beina		De Mosin-nagant
AP4	Metall	Fragment d'un llapis		Correspon al protector
AP4	Metall	Llauna de conserva		3 fragments de 3 peces diferents
AP4	Metall	Metralla		11 fragments
AP4	Pedra	Calcària amb orifici		Pedra calcària de 10 x 6 cm amb un petit orifici de mig cm a un extrem. Pes de teler?
AP4	Vidre	Ampolla		Fragment de tonalitat verdosa

Zona	Classe	Forma	Núm. Inventari	Observacions
AP5-Sector I	Ceràmica	Indeterminat	6	Vidriat marró
AP5-Sector I	Ceràmica	Peu servidora	12	Cronologia desconeguda
AP5-Sector I	Ceràmica	Nansa d'àmfora	16	Possible atribució cronològica d'època ibèrica
AP5-Sector I	Ceràmica	Indeterminat	19	Possible atribució d'època romana
AP5-Sector I	Ceràmica	Indeterminat	20	Cronologia desconeguda
AP5-Sector I	Ceràmica	Teula	24	Fragment de teula. Del tipus àrab
AP5-Sector I	Metall	Llauna de conserva	9	De Noruega
AP5-Sector I	Metall	Metralla	15	
AP5-Sector I	Metall	Metralla	18	Diversos fragments
AP5-Sector I	Metall	Metralla	19	Diversos fragments
AP5-Sector I	Metall	Llauna conserva	23	De Tailàndia. Llegenda "KOPS / 030789 / THAILAND"
AP5-Sector I	Metall	Llauna de conserva	26	Forma rodona
AP5-Sector I	Metall	Llauna de conserva	102	Ovalada
AP5-Sector I	Metall	Beina de cartutxo	103	A partir dècada de 1950
AP5-Sector I	Metall	Llauna de conserva	104	Allargada de sardines
AP5-Sector I	Metall	Llauna de conserva	107	Forma ovalada
AP5-Sector I	Metall	Llauna de conserva	107	Forma ovalada
AP5-Sector I	Metall	Metralla	109	
AP5-Sector I	Metall	Llauna de conserva	114	Sencera
AP5-Sector I	Metall	Metralla	150	
AP5-Sector I	Metall	Clau per obrir llauna de conserva	151	
AP5-Sector I	Metall	Llauna de conserva	153	Presenta un dispar gairebé a la base
AP5-Sector I	Metall	Fragment de llauna de conserva	154	
AP5-Sector I	Vidre	Indeterminat	17	Diversos fragments
AP5-Sector I	Vidre	Ampolla	104	Fragments
AP5-Sector I	Vidre	Base d'ampolla	110	
AP5-Sector II	Ceràmica	Indeterminat	20	Possible atribució d'època romana
AP5-Sector II	Ceràmica	Indeterminat	21	Possible atribució d'època romana
AP5-Sector II	Ceràmica	Plat	202	Vidrat marró amb decoració en groc. Producció catalana
AP5-Sector II	Ceràmica	Indeterminat	203	Possible atribució d'època romana

AP5-Sector II	Ceràmica	Indeterminat	204	Cronologia indetermina
AP5-Sector II	Ceràmica	Tassa	205	Meitat de la peça
AP5-Sector II	Ceràmica	Teula	208	Fragment del tipus ímbrex
AP5-Sector II	Metall	Llauna de conserva	215	Fragment de llauna rodona, li falta les dues tapes
AP5-Sector II	Metall	Espoleta	216	Del tipus morter Valero 50
AP5-Sector II	Metall	Llauna de conserva	217	
AP5-Sector II	Metall	Metralla	218	
AP5-Sector II	Metall	Metralla	224	
AP5-Sector II	Metall	Metralla	226	
AP5-Sector II	Metall	Metralla	228	
AP5-Sector II	Metall	Metralla	229	
AP5-Sector II	Metall	Metralla	230	
AP5-Sector II	Metall	Metralla	231	
AP5-Sector II	Metall	Metralla	232	
AP5-Sector II	Metall	Metralla	233	
AP5-Sector II	Metall	Metralla	234	
AP5-Sector II	Metall	Metralla	235	
AP5-Sector II	Metall	Bala	236	
AP5-Sector II	Metall	Llauna de conserva	310	Fragment
AP5-Sector II	Metall	Metralla	311	
AP5-Sector II	Metall	Llauna de conserva	222	Llauna de sardines ovalada. Li falta una de les tapes
AP5-Sector II	Pneumàtic	Sola de sabata	206	Reaprofitament d'un penumàtic de roda per configurar una sabata
AP5-Sector II	Pneumàtic	Sola de sabata	207	Reaprofitament d'un penumàtic de roda per configurar una sabata
AP5-Sector II	Pneumàtic	Sola de sabata	214	Reaprofitament d'un penumàtic de roda per configurar una sabata
AP5-Sector II	Vidre	Indeterminat	227	Fragment reduït de tonalitat lila
AP5-Sector III	Ceràmica	Plat	304	Vidriat marró
AP5-Sector III	Metall	Metralla	301	
AP5-Sector III	Metall	Metralla	302	
AP5-Sector III	Metall	Metralla	303	
AP5-Sector III	Metall	Metralla	305	
AP5-Sector III	Metall	Metralla	306	
AP5-Sector III	Metall	Metralla	307	
AP5-Sector III	Metall	Metralla	308	
AP5-Sector III	Metall	Metralla	309	

AP5-Sector III	Metall	Metralla	311	
AP5-Sector III	Metall	Metralla	312	
AP5-Sector III	Metall	Metralla	313	
AP5-Sector III	Penumàtic	Sola de sabata	3	Fragment de calçat
AP5-Sector III	Vidre	Ampolla de cervesa Moritz	429	
AP5-Sector IV	Ceràmica	Indeterminat	401	Popular catalana
AP5-Sector IV	Ceràmica	Indeterminat	403	Vidriat marró intern
AP5-Sector IV	Ceràmica	Nansa de plat tapadora	427	
AP5-Sector IV	Ceràmica	Gerra	431	Vidriat marró intern
AP5-Sector IV	Ceràmica	Indeterminat	433	Popular catalana
AP5-Sector IV	Ceràmica	Indeterminat	434	Vidriat marró intern
AP5-Sector IV	Ceràmica	Indeterminat	434	Popular catalana
AP5-Sector IV	Metall	Metralla	402	
AP5-Sector IV	Metall	Metralla	406	
AP5-Sector IV	Metall	Llauna de conserva	408	Tipus rodona
AP5-Sector IV	Metall	Beina	409	De Mosin-nagant
AP5-Sector IV	Metall	Metralla	410	
AP5-Sector IV	Metall	Punta	414	Doblegada
AP5-Sector IV	Metall	Llauna de conserva	415	Fragment d'una llauna?
AP5-Sector IV	Metall	Metralla	416	
AP5-Sector IV	Metall	Metralla	417	
AP5-Sector IV	Metall	Metralla	418	
AP5-Sector IV	Metall	Llauna de conserva	419	Tipus rodona
AP5-Sector IV	Metall	Metralla	420	
AP5-Sector IV	Metall	Metralla	421	
AP5-Sector IV	Metall	Llauna de conserva	424	
AP5-Sector IV	Metall	Metralla	425	
AP5-Sector IV	Metall	Llauna de conserva	426	Tipus rectangular
AP5-Sector IV	Metall	Llauna de conserva	428	"Atún en aceite Quirós"
AP5-Sector IV	Metall	Llauna de conserva	430	Tipus rodona
AP5-Sector IV	Metall	Bala	434	Restes d'una bala
AP5-Sector IV	Metall	Metralla	435	
AP5-Sector IV	Metall	Llauna de conserva	435	Presenta part de l'obridor
AP5-Sector IV	Metall	Llauna de conserva	435	Fragments de llauna. Al costat es va documentar la part interior d'un morter
AP5-Sector IV	Metall	Metralla	436	
AP5-Sector IV	Metall	Metralla	437	
AP5-Sector IV	Metall	Metralla. 3 anelles de granades de mà	438	
AP5-Sector IV	Metall	Metralla. Anella de granada de mà. Beina de Mousin-nagant	439	

AP5-Sector IV	Metall	Metralla	440	
AP5-Sector IV	Metall	Metralla	441	
AP5-Sector IV	Metall	Metralla	442	Diversos fragments
AP5-Sector IV	Metall	Metralla	443	
AP5-Sector IV	Metall	Metralla	444	
AP5-Sector IV	Metall	Metralla. 3 anelles de granades de mà	446	
AP5-Sector IV	Pneumàtic	Sola de sabata	423	Reaprofitament d'un penumàtic de roda per configurar una sabata
AP5-Sector IV	Vidre	Tinter	422	Marca Milan

14. Publicacions divulgatives al blog el "Passat més recent"

http://blogs.sapiens.cat/passatmesrecent

Benvinguts i benvingudes

Benvinguts i benvingudes a "El passat més recent"! Ja som a la **Cota 287** i en peu de guerra! La Cota 287, és el complex militar que estem excavant i està situada a **Corbera d'Ebre**, a la comarca de Terra Alta. El terme "cota" prové de l'àmbit topogràfic i s'utilitza per indicar l'altitud d'un punt geogràfic sobre un pla imaginari pres per base (normalment el nivell del mar). En el món bèl·lic, aquest concepte s'ha utilitzat per referir-se a una posició militar ubicada en un punt geogràfic concret. D'aquesta manera, els militars, en la Guerra Civil espanyola, parlaven de "Cota 287" per referir-se al conjunt d'estructures defensives erigides a aquesta alçada. En l'estudi arqueològic d'aquestes estructures s'ha mantingut la nomenclatura amb la que els propis militars es referien al complex.

Així doncs, aquí ens trobem, a la cota 287, com a estudiants de pràctiques del Grau d'Arqueologia, amb la intenció d'aplicar i ampliar els coneixements metodològics adquirits a classe. Però, sobretot, per aprendre a desenvolupar-nos dins l'àmbit de l'arqueologia del conflicte, concretament de l'època contemporània. Un tema que gairebé no havíem tingut l'oportunitat de treballar.

Darrerament, les circumstancies ens han permès descobrir aquesta vessant de l'arqueologia i és per això que estem protagonitzant una de les campanyes pioneres en treballar aquest sector des del món acadèmic. Volem lluitar per reivindicar la necessitat d'estudiar arqueològicament aquest període i canviar aquesta situació des de la universitat, cosa que sol ser complicada.

A partir d'aquest bloc, doncs, volem transmetre aquesta manera d'entendre el passat i difondre aquest missatge. I amb el nostre petit granet de sorra, esperem arribar a les persones per tal que prenguin consciencia de la qüestió i vulguin també participar d'aquesta iniciativa.

La nostra primera actuació dins l'àmbit del passat recent (referint-nos a

l'**època moderna i contemporània**) consisteix, en primer terme, en definir totes les estructures que conformen el conjunt de la Cota 287.

D'aquesta manera, volem contrastar els tipus d'estructures observades i les seves característiques amb la informació recollida a partir de la recerca històrica. Es tracta d'aportar noves dades i veure el canvi que existeix entre la teoria i la pràctica. I així demostrar que fins i tot en aquets períodes en que disposem d'abundant documentació, l'arqueologia pot oferir nous punts de vista i nova informació.

Des d'aquí, doncs, us animem a seguir aquest bloc en el que anirem informant d'aquesta **petita intervenció arqueològica a la Terra Alta,** així com de totes aquelles iniciatives que tinguem l'oportunitat de conèixer. També procurarem seguir treballant en difondre aquest missatge a partir d'algunes reflexions entorn a aquesta problemàtica.

Endavant, esperem que gaudiu de les nostres aventures i us animeu a formar part de tot això!

Què va passar a la Cota 287?

Com a arqueòlegs i arqueòlogues, no només ens interessa el treball de camp (és a dir, prospecció i excavació). També és vital conèixer el **context territorial, històric i social** de la zona on volem treballar. La necessitat d'entendre el context social s'accentua en el cas de l'Època Moderna i Contemporània, perquè els fets a estudiar són molt propers a la memòria col·lectiva del territori.

L'objectiu de tota intervenció arqueològica és saber **què va passar i com**, plantejant-nos una sèrie de preguntes bàsiques: Quin és el context històric? Quins fets van ocórrer a la Cota 287? Per què? Com es va desenvolupar? Qui hi va participar? Quins materials i estructures s'han conservat? Què ens aporten? …

Els resultats finals de la intervenció ajudaran a respondre aquestes preguntes. Però, també és important tenir en compte la **documentació històrica**, fent un estudi previ per entendre el context. La col·laboració entre la Història i l'Arqueologia és **clau** per conèixer al màxim possible el nostre jaciment.

La Cota 287 està situada molt a prop del poble de Corbera d'Ebre, a uns dos kilòmetres de distància. Gràcies a les ordres d'operacions de l'època podem conèixer el context general dels fets que s'hi van produir. Aquests es troben emmarcats en la Batalla de l'Ebre (25 de juliol de 1938 – 16 de novembre de 1938) de la Guerra Civil Espanyola.

Delimitació de la Cota 287, a escala 1:5000. Font: ICC.

La Batalla de l'Ebre va ser planificada inicialment pels comandaments republicans amb l'objectiu d'alleugerir la pressió que l'exèrcit franquista estava exercint sobre València des del 21 d'abril de 1938. A més, des del bàndol republicà també es volia cridar l'atenció de les potències europees amb l'esperança de què intervinguessin a favor del govern republicà, així com aprofitar l'efecte propagandístic que podria comportar una possible victòria.

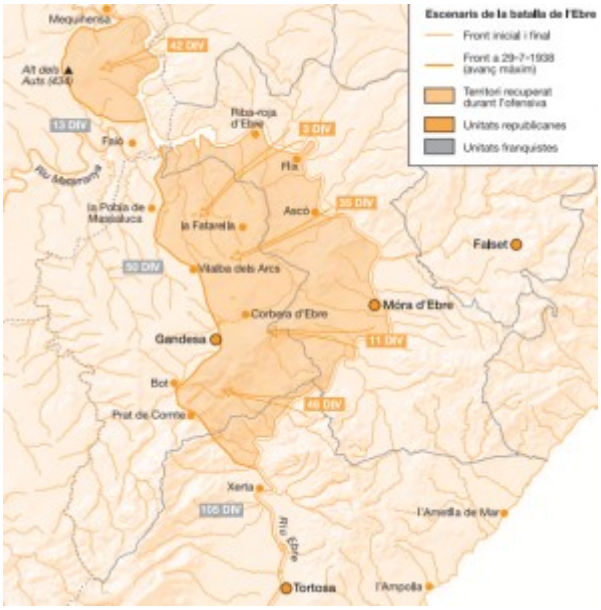

Mapa amb els escenaris de la Batalla de l'Ebre. Font: http://www.batallaebre.org/dossier_visita.pdf

En el seu inici l'operació es va basar en creuar el riu per diferents punts entre Mequinensa i Amposta, penetrant en el territori franquista. La intenció era prendre poblacions com Gandesa, Batea i Vall-de-roures, i les tres serres de la zona: **Fatarella** i les **serres de Cavalls i Pàndols**. El poble de **Corbera d'Ebre** va ser ocupat al migdia del primer dia de l'ofensiva republicana, el 26 de juliol de 1938.

Vista actual de la Serra de Cavalls des del Poble Vell de Corbera d'Ebre.

Després que l'exèrcit republicà arribés a la seva línia màxima de penetració, el sis d'agost de 1938 les tropes franquistes van iniciar una sèrie de **contraofensives** (7 en total) per recuperar i avançar en el territori ocupat.

A priori, sabem que la Cota 287 va ser un **punt en la defensa republicana** durant la cinquena contraofensiva franquista, entre el 16 i 24 de setembre de 1938.

Concretament, gràcies a les fonts històriques, coneixem que es van produir **combats entre el 21 i 22 de setembre de 1938**.

La Cota 287 es trobava defensada pel batalló Mickiewicz, el segon de la XIII Brigada de la 35a Divisió Internacional, i composta principalment per polonesos. Els atacs van ser duts a terme per la **13ª Divisió franquista**, coneguda com a *La Mano Negra*.

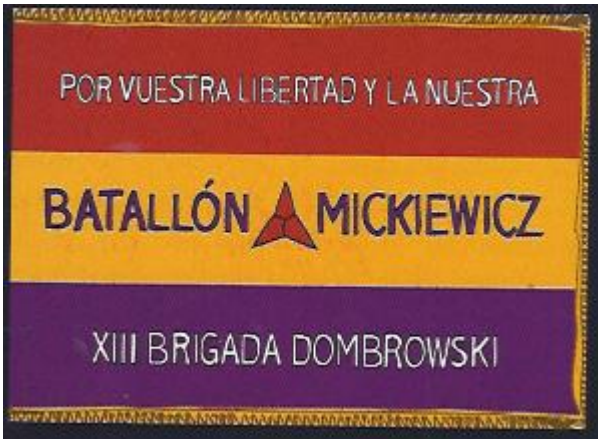

Bandera del Batalló Mickiewicz. Font: http://sidbrint.ub.edu/

Durant els dos dies de combats, els soldats de la 13ª Divisió franquista van dur a terme una sèrie d'**atacs continuats** a la cota. Aquests es basaven en bombardejos **aeris i d'artilleria**. Seguidament, la **infanteria** intentava assaltar la Cota, tot i que van ser rebutjats pels brigadistes en diverses ocasions. El bàndol republicà comptava també amb el suport de tancs (en menor nombre), i les bateries republicanes del Coll del Coso.

Els combats van finalitzar la tarda del dia 22 de setembre de 1938, ja que es va donar l'**ordre d'arreplegament** pel batalló de brigadistes. La Cota 287 va ser evacuada durant la nit i ocupada ràpidament pels soldats franquistes. Al dia següent van ser retirats dels fronts de batalla tots els soldats brigadistes, sent la defensa de la Cota 287 l'última actuació dels brigadistes polonesos del Batalló Mickiewicz a la Guerra Civil.

Poc després (el 29 de setembre de 1938), es va signar el pacte de Múnic entre França, Regne Unit, Alemanya i Itàlia per tal de resoldre la crisi dels Sudets. Aquest acord va ser cabdal per a la **política de no-intervenció o d'apaigament** que van dur a terme les potències europees durant el Període d'Entreguerres, i que va condicionar el desenvolupament de la Guerra Civil Espanyola.

El fet de tenir aquesta informació històrica des d'un primer moment ens ajuda a contextuatlizar les estructures i els objectes a mesura que es van localitzant. Un cop recollida tota la informació aportada per la intervenció arqueològica es podrà respondre més acuradament la pregunta sobre què va passar a la Cota 287, amb una **interpretació sobre els successos puntuals i de la vida quotidiana** dels combatents.

Del camp a les paraules: la Cota 287 explicada als seus actuals veïns

El passat 3 de juliol els estudiants del grau d'Arqueologia de la Universitat de Barcelona vam tenir l'especial oportunitat de formar part de **la història del poble de Corbera d'Ebre.**
Gràcies a la col·laboració de l'Ajuntament de Corbera, del COMEBE (Consorci Memorial dels Espais de la Batalla de l'Ebre) i del Centre d'Interpretació 115 dies, es va poder celebrar una **comunicació** sobre les **excavacions arqueològiques** realitzades entre els dies 25 de juny i el 4 de juliol de 2015.

En aquella presentació vam exposar els **objectius** de la excavació, què **era** i que **representa** el jaciment, els **resultats** obtinguts durant la campanya i les **propostes de futur** que es realitzaran amb el treball dut a terme durant la intervenció arqueològica. Tot amb la finalitat d'informar als habitants de Corbera que el seu patrimoni no s'ha deixat de banda i té la mateixa rellevància que qualssevol altra troballa romana o medieval.

Presentació sobre l'excavació duta a terme a Corbera d'Ebre.

Companyes representant al grup d'arqueòlegs que vam realitzar a la Cota 287.

Durant la comunicació vam poder comprovar com la majoria dels ciutadans de Corbera s'encuriosia per descobrir què va passar en la Cota 287 i què en faríem d'ella. Passant per preguntes sobre la metodologia arqueològica fins a qüestions d'història i ideologies polítiques dels brigadistes i la participació internacional. Fins i tot es van

comunicar **idees** que alguns dels ciutadans portaven rumiant de feia temps i volien posar en pràctica, com ara la incorporació d'una bústia de material. Sorprenentment els corberencs volien saber **com podien protegir el seu patrimoni cultural de la Guerra Civil** davant la contínua intrusió d'espoliadors. I recalquem el fet que sigui sorprenent pel fet que en moltes ocasions l'arqueologia ha suposat més una molèstia que no pas quelcom que s'hagi de protegir per tots els mitjans.

També vam observar una crida general per part dels assistents a la exposició que volien que Corbera fos més estudiat històric i arqueològicament, i que aquests estudis arribessin a la Universitat per tal de donar a conèixer al món la transcendència d'un poble que tant va patir i lluitar durant la Guerra. Cal dir que actualment Corbera no només és conegut pel seu important jaciment del Poble Vell, sinó que se li sumen un conjunt de trinxeres dispersades pels seus voltants que tenen un gran valor patrimonial i encara moltes resten desconegudes… tot i que per poc temps ja que cada vegada més les generacions d'arqueòlegs que sortim de la Universitat tenim més ganes de conèixer i treballar el patrimoni de la Guerra Civil.

Els habitants de Corbera van acostar-se al Centre d'Interpretació 115 dies per saber els resultats del projecte.

Un dels representants del poble de Corbera s'acosta emocionat a veure el material arqueològic que es va trobar al jaciment.

Alguns dels materials més representatius que vam trobar durant els treballs arqueològics.

Recordem que la **Cota 287** fou un punt defensat per brigadistes polonesos del **Batalló Mickiewicz** que lluitaren a favor del bàndol republicà durant la Batalla de l'Ebre als combats produïts entre el 21 i 22 de setembre de 1938.

Pares, germans, fills i amics moriren en aquella ofensiva, sumant per altra banda el fet que nombroses famílies hagueren de lluitar per sobreviure durant la **postguerra**. Cal destacar que actualment molts dels testimonis d'aquells temps -la majoria eren ben petits quan tot allò succeí- recorden la postguerra com a una etapa que mai oblidaran. La oportunitat de poder formar part de la recuperació d'un passat tant recent és quelcom impagable, no només pel fet d'estar excavant un tipus de jaciment d'**època contemporània**, sinó també perquè es tracta d'un període encara molt desarrelat de **l'arqueologia**. No obstant, el creixent interès que està començant a tenir aquesta època acabarà canviant la manera de pensar que la història contemporània només s'estudia amb documents perquè ja està tot escrit i l'arqueologia no aportaria gaire més coneixements dels que es tenen.

Gràcies a presentacions com la realitzada a Corbera, la majoria de nosaltres vam podem copsar aquesta inquietud i curiositat per la nostra feina. Per la nostra part, la sensació de poder comunicar les troballes i contribuir a la construcció del seu passat va ser increïble, no només pel fet que sigui un jaciment d'època contemporània, sinó perquè és un patrimoni que està viu i encara roman en els records de molts pobles que com Corbera van lluitar fins la mort.

Finalment, podríem dir que els arqueòlegs tenim una constant **responsabilitat social** sobre allò que descobrim: de què serveix excavar i documentar un jaciment si les seves restes no sortiran dels magatzems? La comunicació i el **feedback** amb la societat són els motors que fan funcionar no només aquest nou model d'Arqueologia Contemporània, sinó que és extensible a la resta d'arqueologies existents. Com ja hem explicat en posts anteriors: som una generació que vivim constantment enganxats a les noves tecnologies i estem acostumats a rebre tota la informació al moment, aprofitem-ho!

Una senzilla llauna

L'enfocament d'aquest post va mes enllà del enfrontament i resistència a la Cota 287. El que es pretén és intentar conèixer i entendre les condicions de vida dels soldats en aquestes cotes, concretament el dia a dia al front al que estaven destinats.

El preciós detector de metalls ens porta al descobriment d'un element nou, o si més no sorprenent: **la llauna**. Realitzant les prospeccions del terreny prèvies a l'excavació, aplicant la metodologia arqueològica, van començar a aparèixer unes quantes llaunes d'aliments repartides al llarg de l'extensió de la cota. La majoria buides de contingut però en un cas s'hi va trobar encara restes de l'aliment originari ja que la llauna encara no havia estat oberta. Probablement aquesta troballa ens podria portar a una anàlisi acurada del contingut mitjançant tècniques específiques.

La llauna de per si **és un objecte poc valorat** des de un punt de vista de troballa arqueològica "mediàtica": no té el mateix ressò que per exemple l'armament, la munició, o bé les restes òssies, aquests enlluernen a l'espectador i no així la protagonista d'aquest post: la llauna. De fet creiem que per aquest motiu encara han arribat fins als nostres dies i les hem pogudes detectar.

Intentem fer un esforç i aprofundim més: veiem que la informació que aquest petit objecte poc notori ens aporta és immensa i molt valuosa. D'una part ens obre les portes a la **dieta alimentària** dels soldats de l'exèrcit republicà d'aquell període. D'altra banda podem aprofundir en la vida quotidiana dels soldats destinats a la Cota 287. També proporciona coneixements de la logística de l'exèrcit republicà com subministrament, distribució (quina era la ruta des del lloc d'origen fins a la seva destinació final?), emmagatzematge, avituallament, transport utilitzat, volum, etc. Tot plegat informació valuosíssima per poder reconstruir la vida del soldat en trinxera.

Podem comprendre que d'**un senzill objecte** poc significatiu, de poca importància per segons qui, ens **pot obrir les portes a un gran nombre d'informació** que probablement una gran part ja la disposem però d'altra banda ens és desconeguda.

Volem assenyalar una curiositat: en la troballa d'una d'aquestes llaunes detectades es podia llegir el seu lloc d'origen: **Tailàndia**. D'això es desprèn que una part de l'alimentació d'aquell grup de l'exèrcit republicà, procedia de Tailàndia, país ben llunyà sobretot per als anys 30 del segle XX. Probablement i sabent que el govern soviètic era qui recolzava al govern de la República Espanyola, seria la URSS qui comerciava amb el govern i empreses de Tailàndia, comprant aliments que posteriorment s'enviaven a l'exèrcit de la República. Creiem que seria molt interessant i caldrien més posts per a investigar aquest assumpte que qui sap a on ens podria portar. Sabem també que altres llaunes trobades al jaciment arqueòlogic de la Cota 287 provenien de **Noruega**. Això demostra la pluralitat de proveïdors del exèrcit republicà.

Aquest fet ens portaria a parlar i desenvolupar **l'entramat econòmic** que s'amaga rere un exèrcit, una batalla com la de l'Ebre o una ressistència com la trinxera de la Cota 287. Convenim que seria un tema molt extens, no propi d'un post però interessantíssim d'aprofundir i qui sap quantes sorpreses descobriríem. Bé, es tracta del punt de vista de les arqueòlogues i arqueòlegs que és el que som. Probablement altres no s'emocionin tant.

Per concloure volem expressar la finalitat d'aquest post. Es tracta d'obrir els ulls i la curiositat a quantes més persones millor, anar mes enllà del primer cop d'ull d'un objecte i continuar estirant el fil de la informació trobada que ens portarà a un aprofundiment dels coneixements sobre la matèria. També volem, com a arqueòlogues i arqueòlegs, difondre des d'una perspectiva diversa a la pròpiament militar, el coneixement d'aquest episodi històric del nostre país, tan important per les conseqüències que va tenir per moltes generacions i que, tal com van observar al poble de Corbera d'Ebre, on varem estar realitzant les nostres pràctiques, que encara en l'actualitat queda molt per tractar, parlar i **EXCAVAR** !!!

Ho deixem per noves generacions d'arqueòlogues i arqueòlegs que **de segur hi arribaran**.

(Ex)cavant trinxeres

Fortificar consisteix en preparar el terreny per al combat a partir de construccions estratègicament disposades per tal de facilitar la lluita alhora de dificultar el moviment de l'enemic. D'aquesta manera, **fortificar permet l'economia d'homes i de material en el combat**, doncs esdevé una protecció per als soldats en la lluita a més de limitar la maniobra de l'oponent. En cas de replegament serveix també de contenció del contrari i base per a nous atacs, esdevenint així un punt de suport durant el combat.

Si bé trobem les fortificacions permanents, les quals disposen de temps il·limitat per la seva construcció així com gaudeixen dels mitjans constructius necessaris, les **fortificacions de campanya** en canvi, com ho són les **trinxeres**, compten amb majors complicacions alhora de realitzar-se. Aquestes, al ser **cavades al mateix camp de batalla** els recursos són limitats, per tant els materials seran els propis del terreny a més d'alguns pocs que s'hi puguin aportar. La mà d'obra seran els propis soldats, que hauran de dur a terme la tasca a la major velocitat possible. D'aquesta manera es faran servir mètodes, com ara establir torns entre els cavadors encarregats de la tasca, per tal d'aprofitar-ne un màxim rendiment. Pel factor d'urgència, les construccions hauran de gaudir d'un caràcter de perfectibilitat, per tant hauran de ser **útils des del mateix moment de la seva construcció**, i a partir d'aquest, anar-se perfeccionant.

En la **intervenció arqueològica d'una trinxera** primerament estudiarem el **context històric**, el qual ens pot aportar uns primers coneixements de l'estructura. En aquesta recerca podem obtenir dades molt rellevants com ara la cronologia exacta, qui va combatre en aquell punt, quina importància pot tenir aquest espai en l'enfrontament, així com les necessitats que van empènyer a la seva construcció. És aleshores que localitzarem la trinxera ja sigui a partir dels mateixos documents, testimonis o els propis veïns. Amb aquestes informacions prèvies entorn la fortificació en qüestió podrem començar el **treball al camp**. En cas d'una limitació temporal a l'hora de dur a terme la campanya, un cop situada l'estructura, observarem què tenim davant per tal d'escollir els àmbits que es considerin més representatius per a l'estudi que es vol dur a terme.

Companyes prenent mesures d'un tram de trinxera a la cota 287.

Per tal d'entendre la trinxera, haurem de parar atenció al terreny on s'ubica, doncs aquest n'és un gran condicionant en la seva elaboració. Per una banda **el relleu de la zona determinarà una sèrie de característiques**, tant pel que fa la disposició com pel que fa la tècnica constructiva i la seva morfologia. Per l'altra part ens ajudarà a saber-ne de la construcció, veure quins materials trobem a la zona, quins d'aquests han estat utilitzats en l'edificació i quins són aportacions externes… així com calcular a partir de la duresa del terreny la durada i com de feixuga ha estat la tasca de realització.

Aleshores començarem netejant la zona per tal de **distingir els límits de la trinxera**, podent així excavar-ne l'interior, buidant de tot el material que l'hagi reomplert. Aquest haurà de ser un procés meticulós en el qual caldrà anar perfilant l'estructura i **recuperant el material** que pugui aparèixer. Juntament amb el material recollirem totes les dades en la extracció com ara la seva ubicació en l'espai, doncs ens interessa com està col·locat i on, però sobretot el conjunt de materials més que les peces en sí.

Companya treballant en un tram de trinxera a la cota 287.

Interpretant materialitats del conflicte

Ja hem tractat en posts anteriors com s'enfronten les arqueòlogues i els arqueòlegs a l'estudi de les estructures que ens deixaren els conflictes bèl·lics del passat, però **com es relacionen aquestes amb l'entorn i de quina manera s'associen amb la materialitat*?**

Estat d'un tram de la trinxera de la Cota 287 abans de l'excavació

Per parlar d'aquest tema, primer ens cal entendre com s'ubiquen en l'espai i el temps. Les trinxeres, pous de tirador, nius d'ametralladora, refugis, etc. són estructures (generalment negatives*) que s'organitzen en funció de l'estratègia militar i les posicions de l'exèrcit enemic a cada moment, aprofitant l'orografia del terreny. L'eventualitat d'aquestes estructures, fa que, en termes generals, se situin dins una cronologia curta, significant ocupacions de dies, i en pocs casos de mesos. La concisa delimitació temporal d'aquestes permet, amb l'ajuda de les fonts documentals, l'estudi de moments molt concrets, de manera que es poden realitzar reconstruccions molt precises de l'evolució dels conflictes bèl·lics. Aquest fet, però, suposa alhora un avantatge i un inconvenient metodològic per a l'arqueologia, i és que **la interpretació de la materialitat romanent depèn totalment del tipus de colmatació*** que s'hi hagi donat. En tractar-se principament d'estructures negatives temporals, podem comptar amb colmatacions ràpides, que constitueixen conjunts materials tancats al seu interior (generalment aquestes es deuen a colmatacions voluntàries, ja sigui per part de tropes de l'exèrcit contrari com per part de la població civil per necessitats agrícoles); o bé amb colmatacions lentes, generalment esdevingudes pel pas del temps, l'erosió i l'acumulació, que resulten en contextos materials molt remoguts.

En el primer cas, **els conjunts tancats* poden presentar gran quantitat de materials in situ**, que ens permeten realitzar gràfiques de densitat i distribució dels materials i així interpretar esdeveniments molt concrets del conflicte, distant poc de les reconstruccions detectivesques i **que ens apropen a la més pura microhistòria* de la**

trinxera, plena de guerra, però també plena de por, fred, neguit, enyorança. Observem aquest tipus de conjunt en la reconstrucció de l'atac de la Guàrdia d'Asalt per a prendre el Seminario Mayor de Belchite portada a terme per l'equip del INCIPIT; o en l'estudi presentat per dos membres de l'IMBEAC al I Confreso Internacional de Arqueología de la Guerra Civil Española, pel que, no només es va localitzar la fossa i el lloc d'un afusellament, sinó que es van arribar a reconstruir els moviments indecisos d'uns assassins inexperts.

En el segon cas, l'efímera batalla passa a ser una de les cicatrius més del paisatge, i el retrat precís dels esdeveniments que es definia en el primer cas esdevé difós. No per això són obviables aquests contextos, ja que ens mostren una complexitat material i de processos en que la diacronia* domina i prenen força en la interpretació aquelles dinàmiques humanes subsidiàries a la guerra. La materialitat del conflicte apareix esbiaixada, però, lluny de significar un buit interpretatiu, **l'absència és un clar retrat de postguerra**. Aquest és el cas que ens trobàrem a la Cota 287, en que **la baixa presència de metralla i material residual bèl·lic ens parla de l'intensiu pillatge que portà a terme la població veïna després de la guerra**, apropant-se a aquests indrets abjectes per tal de recollir la metralla que es convertiria en recursos per alimentar-se. Aquestes estructures, es troben sovint reaprofitades per la població civil, ja sigui com a suport per a noves estructures, com per a guardar les eines agrícoles, etc. aportant una nova materialitat a l'entorn, i resignificant el paisatge.

Tals dinàmiques, tot i que complexes per a la interpretació, resulten interessants ja que aporten una obertura de la perspectiva que ens fa entendre el conflicte en contextos més amplis; més enllà dels moviments de tropes i dels exèrcits, ens parlen de **la població, que viu malgrat la guerra, i que passada aquesta resignifica aquests espais i els incorpora en noves materialitats**. A la Cota 287 documentem la reutilització d'un tram de trinxera com a claper*, així com gran diversitat de materials ceràmics, metàl·lics i de vidre relacionats amb la vida quotidiana i amb l'explotació agrícola.

Materials recuperats en prospecció a la Cota 287

Ens resulta interessant la interpretació d'aquests contextos, ja que ens permeten entendre com la societat incorporarà i acabarà normalitzant aquestes estructures de guerra en la seva realitat. Així doncs, **es creen noves relacions amb el conflicte, que passaran per l'ocultació, la despossessió de significat i finalment, l'oblit**. Tal procés és el que ha permès que estructures que tingueren un impacte tan sever en el paisatge i tanta càrrega simbòlica hagin acabat sent inidentificables avui en dia per gran part de la població, incorporades com a inertes memòries en les noves quotidianitats.